

Mehmet Gürbüz

Öğr. Gör., Kırklareli Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Lecturer, Kırklareli University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric
Kırklareli/Turkey
mgurbuz@klu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0220-8767

Abdullah Demirci

Dr. Öğr. Gör., Kırklareli Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Dr. Lecturer, Kırklareli University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric
Kırklareli/Turkey
abdullahdemirci@klu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0781-8142

Makale Bilgileri

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi: 26.04.2022

Kabul Tarihi: 31.05.2022

Yayın Tarihi: 15.06.2021

Yayın Sezonu: Haziran/June 2022

DOI: <https://doi.org/10.54958/iad.1109350>

Atıf/Citation: Abdullah Demirci – Mehmet Gürbüz, “Belâgat Açısından Müsnedün İleyhin Fiilî Habere Takdimi = The Introduction of the Musnad İlayhi to the Indicative Verb in Terms of Rhetoric”, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 11 (Haziran 2022), 161-189. <https://doi.org/10.54958/iad.1109350>

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Belâgat Açısından Müsnedün İleyhin Fiilî Habere Takdimi

Öz

Bu çalışma Arap dilinde bir cümlede isnadın asli unsurlarından birini oluşturan mübtedanın haberi fiile takdimini konu edinmektedir. İsim cümlelerinde haber, müfret isim olabildiği gibi fiil ya da müştak isimlerden oluşan haberi fiil cümlesi de olabilmektedir. Bu durumda haberin mübtedaya ait zamiri bulundurması belagat açısından müsnedün ileyhin takdimini gerektirmektedir. Bu takdimin cümleye katacağı nükteler ise mübtedanın menfi, müsbet, marife, nekre veya umum ifade eden bir sözcük olmasına göre değişmektedir. Müsnedün ileyhin nefy edatıyla birlikte haberi fiile takdimi ittifakla tahsis anlamı ifade etmekte ve böyle bir cümle eylemin başkası tarafından işlendiğini de zorunlu kılmaktadır. Müsnedün ileyhin marife olması halinde ise cümlenin bağlamı dikkate alınarak ihtisas kastıyla takdimi tahsis, diğer durumlarda ise isnadın tekrarından kaynaklı olarak tekavvî hüküm (pekiştirme) ifade etmektedir. Tahsis, muhatabın fiilde isabet edip fail hakkında farklı bir kanaate sahip olduğu zaman kasr-ı ifrâd ya da kasr-ı kalb amacıyla müsnedün ileyhin takdim etmesiyle gerçekleşir. Nekre olması halinde takdim ittifakla tahsis ifade ederken bu tahsisin gerekçesinde Sekkâkî ve diğer

imamların yaklaşımı farklıdır. Sekkâkî, zamir ve nekre müsnedün ileyhın tahsis ifade etmesini fail-i manevi olarak takdir edilebilmelerine ve bu takdirin bil-fiil gerçekleşmesine bağlamıştır. Sekkâkî sonrası belagat imamları bu şartı benimsemeyerek haberi fiil konusunda genel olarak Cürcânî'nin görüşlerini esas almaktadırlar. Hepsi ve tamamı gibi umumilik belirten sözcüklerin müsnedün ileyh olması ve takdim etmesi halinde cümleye katacağı anlam usûl ve mantık ilimlerinin etkisiyle belagat konuları arasında ele alınmıştır. İbnu'n-Nâzım; "Te'sîs, te'kitten evladır." kuralından hareketle menfi bir cümlede bu sözcüklerin külli olumsuzluğu (umûmu's-selb) cüz'i olumsuzluğa (selbi'l-umûm), cüz'i olumsuzluğu da külli olumsuzluğa çevirdiğine kanaat getirmektedir. Qazvîni ve diğer belagat âlimleri İbnu'n-Nâzım'ı delil açısından eleştirerek olumsuzluğun kapsamını Cürcânî'nin belirttiği gibi bu sözcüklerin nefy edatından önce ya da sonra gelmesine bağlamaktadırlar. Belagat imamlarının Cürcânî'nin yaklaşımını benimsemelerinde onun görüşlerinin dilin vaz'ına, mefhûmuna ve kullanımına daha uygun görmeleri en etkili faktör olmuştur.

Anahtar kelimeler: Müsnedün ileyh, Haberi fiil, Takdim, Tahsis, Kasr, Tekavvî hüküm, Umûmu's-selb

The Introduction of the Musnad İlayhi to the Indicative Verb in Terms of Rhetoric

Abstract

In Arabic language, indication in noun clauses can be the noun, while it can also be the indicative verb consisting of verbs or derivative nouns. Indication being the derivative noun or verb carrying the pronoun of the subject necessitates the introduction of the musnad ilayhi in terms of rhetoric. The epigrams this introduction will add to the sentence vary based on the musnad ilayhi being a word expressing negation, positivity, ma'rifah, nakirah or umum. The introduction of the musnad ilayhi to the indicative verb with the preposition nafi expresses the meaning of unanimous restriction, and such a sentence necessitates the action being committed by another. In the case of the musnad ilayhi being the ma'rifah, it expresses introductory restriction with the intent of specialization in regard to the context of the sentence, while in other cases it expresses taqawwi predication (reinforcement) originating from the repetition of isnad. When the addressee corresponds to the verb and has a different verdict regarding the subject, the restriction takes place through the introduction of the musnad ilayhi with the purpose of qasr al-ifrad or qasr alqalb. In the case that the musnad ilayhi is unknown, the introduction expresses unanimous restriction while the approaches of al-Sakkaki and other imams differ in terms of the reason for this restriction. al-Sakkaki attributed the expression of the restriction of musnad ilayhi to the pronoun and nakirah to the fact that they can be regarded as spiritual subjects, and to the fact that this acknowledgment takes place actively. The rhetoric imams after al-Sakkaki adopted this condition and took the views of al-Jurjani as the basis in terms of the indicative verb. The meaning to be added to the sentence in the case of words stating generality, such as all and whole, being musnad ilayhi and being restricted was discussed among the subjects of rhetoric with the effect of the disciplines of usul and logic. Based on the rule of "restriction is worth more than reiteration", Ibn-Nazim argues that in a negative sentence, these words transform general negation (umûmu's-salb) into partial negation (salbi'l-umûm), and partial negation into general negation. al-Qazwini and other rhetoric scholars criticize Ibn-Nazim in terms of evidence, and attribute

the scope of negation to being before or after the nafy preposition, as stated by al-Jurjani. Rhetoric imams adopted the approach of al-Jurjani, primarily due to the fact that they regarded his views as being more suitable for the placement, conception and use of language.

Keywords: Musnad ilayhi, Indicative verb, Introduction, Restriction, Qasr, Taqawwi predication, Umûmu's-salb.

Giriş

Dil; iletişim, edebî ve sanatsal boyutu olan bir araç olup insanlar bu araçla maksadını sözlü ya da yazılı olarak ifade edebilmektedir. Burada kullanılan sözcükler dilin doğal yapısı içerisinde söz dizimi (terkip) ve anlam (mana) açısından edebi bir ahenk oluşturmaktadır. Arap dilinde Nahiv, dilin yapısal yönünü (nazm) oluştururken Belâgat ilmi de estetik yönünü oluşturmaktadır. Cümlelerin bir anlam ifade etmesi standart bazı sentaktik yapıların -ki mübtada-haber ya da fiil-fail-meful gibigramere uygun olarak sahih anlam ifade edecek tarzda bütünlük oluşturmaya bağlıdır. Oluşan bu asli kalıp sadece dış gerçekliği ifadeyle yetinmektedir. Cümle içerisinde kelimelerin bazen naḥvi fonksiyonu değiştirilmeden sadece konumu, bazen naḥvi fonksiyonu da değiştirilerek cümleye farklı anlamlar katmak mümkün olmaktadır. Bağlamın bir gereği olarak meful vb. unsurların irabı ve naḥvi yapısı (sentaktik) değiştirilmeden sadece konumunun belâğî birtakım gerekçelerle takdim ve tehire bağlı olarak değiştirilebilmesi konuşan kişiye cümlede tasarrufta bulunma hakkı vermektedir. Cümleler, isim cümlesi ve fiil cümlesi olarak iki kısma ayrılmaktadır. Müsnedün ileyh bu cümlelerin asli unsurlarından olan ve mahkûmun aleyh kabul edilen mübtedayı, faili, nâkis fiillerin ve âmil olan edatların isimlerini ifade etmektedir. Sibeveyh'in (öl. 180/796) *el-Kitâb*'ı gibi ilk nahiv kitaplarında müsnedün ileyh kavramı¹ kullanılsa da yoğun olarak belagat kitaplarında tercih edilen bir kavram olmuştur. Belagat ilminde ise müsnedün ileyh ile takdim, tehir, hazif, zikir gibi durumlar ilm-i me'ânînin en temel konularından biri olmaktadır.

Arap dilinde takdim genel hatlarıyla cümlelerin bütün unsurlarında görülebilecek bir olgudur. Cümlede mübtada, haber, fail, meful, zarf gibi unsurlar ya da istifham edatı gibi harfler birtakım belâğî mülâhazalarla cümlelerin diğer öğelerinin önüne geçebilmektedir. Tarihi süreçte ilk olarak nahiv âlimleri tarafından gramatik işlevleri yönüyle ele alınan takdim konusu Abdulkâhir el-Cürçânî'yle (öl. 471/1079) birlikte sözdizimi ve semantik düzlemde ele alınarak me'ânînin temel konularından biri olmuştur. Özellikle Sekkâkî (öl. 626/1229) ve sonrasında takdim müstakil bir başlık altında ele alınmayarak me'ânî'nin alt başlıkları olan müsnedün ileyh, müsned ve müteallıkâtu'l-fiil konularında yine bu unsurla ilgili olarak ele alınmaktadır.

¹ Ebû Bişr Sibeveyhi 'Amr b. 'Osmân, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988), 1/23-24; Ebû Saïd el-Hasen b.'Abdillâh es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâb-ı Sibeveyh*, thk. Ahmed Hasan Mehdelî-Ali Seyyid Ali (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), 1/272-273.

Belagat ilminin teşekkülünden önce nahiv kitaplarında takdimin anlamsal gerekçelerine değinilmezken Cürcânî'yle birlikte takdimin belağî amaçlarına değinilmiştir. Sekkâkî, me'ânînin müsnedün ileyh, müsned gibi alt başlıklarında takdimi ele alarak kendisinden sonraki belagat eserlerinde konunun ele alınış biçimine bir nevi şekil vermiştir. Kazvîni, (öl. 739/1338) *El-Miftâh*'ta müsnedün ileyh'in takdimiyle ilgili dağınık kuralları toplayarak konuyu ele alınış biçimine nihai formunu kazandıran belagat âlimi olmuştur.

Bu araştırmamızda ilk dönem belagat imamları arasında tartışma konusu olan haberî fiile müsnedün ileyh'in takdimi ve belağî amaçları incelenmektedir. İsim cümlesinde haberin bir fiil ya da ism-i fail gibi fiil anlamında olan bir isim cümlesi olması halinde mübtedanın böyle bir habere takdiminin hangi durumlarda tahsis ya da tekavvî hüküm (pekiştirme) ifade edeceği belagat imamları arasında tartışmalıdır. Müsnedün ileyh'in müsbet, menfi, marife, nekre ya da umumilik ifade eden bir sözcük olması bu tartışmaların ana alt başlıklarıdır. Araştırmada Abdulkâhir el-Cürcânî ve Sekkâkî gibi belagat ilminin dönüm noktaları kabul edilen imamlar ile konuyu kısmen usul ve mantık ilmi çerçevesinden de ele alan İbnu'n-Nâzım (öl. 686/1287), Kazvîni ve Taftâzânî'nin (öl. 792/1390) görüşleri çerçevesinde müsnedün ileyh'in fiili habere takdimi ve belağî amaçları ele alınmıştır. Konuya belagat imamlarının görüşlerini belirtme açısından kronolojik olarak ilk önce Cürcânî'den başlanılarak Sekkâkî, İbn-i Nâzım, Kazvîni, Taftâzânî'nin konuyla ilgili görüşlerine ve itirazlarına yer verilerek bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda müsnedün ileyh'in takdimiyle ilgili müsnedün ileyh'in nefy edatını takip etmesi, nefy edatının cümledeki konumu, menfi cümlede anlamın fertler düzeyinde kapsamının ne olacağı; müsnedün ileyh'in marife, nekre, tevabi' olması durumunda takdim-tahsis ilişkisi gibi konular belagat imamları arasında tartışılan konular olup bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır.

1. Müsnedün İleyh, Takdim ve Te'hîr Kavramları

Cümleler isim ve fiil cümlesi olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Cümlelerin başat unsurları müsnedün ileyh ve müsned ya da mahkûmun aleyh ve mahkûmun bih olarak adlandırılarak her bir unsurun cümle içerisinde bir konumu bulunmaktadır. Bu unsurlar olmadan cümlelerin oluşumu mümkün olmadığı gibi aynı zamanda birinin varlığı diğerinin varlığını da zorunlu kılmaktadır.² "مُحَمَّدٌ نَاجِحٌ" (*Muhammed başarılıdır*) gibi isim cümlelerinde müsned ileyh ve müsnedin bileşimleri mübteda ve haber, "نَجِحَ الطَّالِبُ" (*Öğrenci başarılı oldu*) gibi fiil cümlelerinde ise fiil ve fail olarak adlandırılır. İsim cümlelerinde müsnedün ileyh'in hakkı takdim, müsnedin hakkı ise genel olarak te'hirdir. Fiil cümlelerinde müsned olan fiil takdim etmektedir. Bu iki

² Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 23.

unsurun dışında kalan öğeler ise tevabi' ya da müteallikât olarak adlandırılmaktadır.³

Takdim ve te'hîr kavramları zıt kavramlardandır. Takdim; bir şeyi başka bir şeyin önüne geçirmek, bir şeyin önüne geçmek, eski, hâdis olmayan, öne geçen gibi anlamlara gelen “قَدِمَ” fiilinin “قَدَمَ” tef'îl kalıbından mastarıdır. Bu kavram Arapların “مقدمة الجيـش” ya da “مقدمة الأنف” kullanımlarından alınıp bir şeyi öne almak, önde olmak gibi anlamlara gelip *muahhar* kelimesinin zıttıdır.⁴ Te'hîr ise takdimin zıttı olarak bir şeyi sona bırakmak, geriye almak anlamlarına gelmektedir.⁵ İstilahî olarak takdim; belağî bir nükteye binaen cümlelerin bir öğesinin diğer bir öğesinin önüne alınmasını, te'hîr ise önce gelmesi gereken bir unsurun sonra getirmek demektir.⁶ Belağî amaçları da göz önünde bulundurularak takdim ve te'hîr şöyle tanımlanmaktadır: “Ziyade ihtimam, kasır, teşvik ve zaruret-i şiiir gibi belağî maksatlardan dolayı cümlelerin tabi'î yapısında öğelerinin (olması gereken) konumunu değiştirmektedir.”⁷

2. Müsnedün İleyhin Takdiminin Edebî Amaçları

Belagat ilminin temel konularından biri olarak takdim, en yalın tanımıyla söz dizimi değişikliğidir. Bir cümlelerin tertibinde dizimsel değişiklik mana açısından da değişikliği gerektirmektedir. Takdimin cümleye kattığı anlamsal değişikliği ilmi belagatin kurucusu kabul edilen Cürcânî; birçok faydayı ve güzelliği barındıran, sınırları geniş, konuşana geniş tasarruf imkânı veren, kişide bedi'î ve özgün üslubun fark edilmesini sağlayan bir konu olarak tanımlamaktadır. Cürcânî'ye göre bir kişi, dinlemekten zevk aldığı ve etkilendiği bir şiir üzerinde derinlemesine düşündüğü zaman bu olumlu duygularının temelinde takdimin ya da kalbin (cümle içerisinde bazı lafızların bir nükte maksadıyla konumundan farklı bir yere taşınması) olduğunu fark

³ Ahmed Mustafa el-Merağî, *Ulûmu'l-belâga: el-me'âni ve'l-beyân ve'l-bedî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 100; 'Abdurrahman Hasan Hâbenneke, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye: ususuhâ ve ulûmuhâ ve fûnûnuhâ* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 1/350.

⁴ Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), “kdm”, 3/367; Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâhî Tâcu'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye* (Beyrût: Dâru'l-İlim, 1979), “kdm”, 2/2008; İbn Manzûr, Ebu'l-Fađl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru-Şâdir, 1990), “kdm”, 12/468; Zemaşşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, *Esâsu'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 2/58.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “ehr”, 4/12.

⁶ Merağî, *Ulûmu'l-belâga*, 100; Hasan Hâbenneke, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, 1/350; Enes Erdim, *Arap Sözdizimi Belâgatinde Cümleye Ait Unsurlar ve Halleri*, (Ankara, İlahiyât Yayınları, 2021), 39-40.

⁷ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris er-Râzî, *es-Şâhibî fi fikihî'l-luğati'l-'Arabiyye ve mesâlihâ ve süneni'l-'Arab fi kelâmihâ*, thk. Ömer Fâruk et-Tabbâ (Beyrut: Mektebetü'l-Me'ârif, 1992), 224; Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-luğati'l-'Arabiyyeti'l-mu'âşıra sra* (Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 2008), 3/1785; Nusrettin Bolelli, *Belagat: Beyan Me'âni Bedî İlimleri Arap Edebiyatı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 390; Hatice Keskinöglü-Mehmet Ali Kılây Araz, “Nahivciler Nezdinde Takdim-Te'hîr Olgusu”, *Journal of Analytic Divinity* 4/1 (Haziran 2020), 155.

eder. Ancak o, söz dizimsel değişikliğin gerekçesini inayet ve ihtimam ya da Arapların cümle içerisinde önem verdikleri öğeleri takdim ettirdikleri şeklinde açıklayan İmam Sibeveyhi'nin (öl. 180/796) görüşüne katılmamaktadır. Zira Sibeveyhi'nin bu açıklamalarını takdimin gerekçelerini izah etme açısından yetersiz görerek bir cümlede takdim ile amaçlanan anlamın tespitinin ve gerekçesinin izah edilmesi gerektiğini düşünmektedir.⁸

Cürcânî, takdimin gerekçesini izah etmenin mümkün ve kolay olduğunu belirtmek amacıyla meşhur “قَتَلَ الْخَارِجِيَّ فُلَانٌ” (*Hariciyi falanca kişi öldürdü*) ya da “قَتَلَ فُلَانٌ” (*Falanca kişi hariciyi öldürdü*) örneğini zikretmektedir. Bu örnekte bozgunculuk yapan birisinin zararının engellendiğinin beyanı daha önemli görüldüğü zaman “harici” lafzı, bu zararı engelleyen kişinin zikri önemli görüldüğü zaman ise “falanca” ögesi takdim ettirilmektedir. Cürcânî, takdimin gerekçesini izah etmenin mümkün olduğuna bu örneği delil göstererek bu cümlede takdimin gerekçesinin açıklanmasının diğer örneklerle de emsal teşkil edebileceğini söylemektedir.⁹ Cürcânî takdimi, te'hîr niyetiyle yapılan ve yapılmayan şeklinde iki kısma ayırmaktadır ki bu taksim belagat âlimleri tarafından da benimsenmiştir. “ضَرَبَ عَمْرًا زَيْدًا” (*Amr'a Zeyd vurdu*) örneğinde olduğu gibi te'hîr niyetiyle yapılan takdim, haber ve meful gibi unsurların irabı muhafaza edilmekle birlikte cümle içerisinde sırasını belirleyen konumunun değişmesiyle yapılan takdimdir.¹⁰ Te'hîr niyetiyle yapılmayan takdim kelimelerin niteliğinin, irabının ya da irab sebebinin değişmesiyle mümkün olmaktadır. “الْمُسْتَنْطَلِقُ زَيْدًا” (*Harekete geçen Zeyd'dir*) gibi mübteda ve haber olmaya elverişli olan kelimeler yer değiştirdiğinde de ilki mübteda ikincisi ise haber olmaya elverişli olmaktadır.¹¹

Mübteda gibi takdimi zorunlu olan ismin takdim kabilinden sayılıp sayılmayacağı tartışmalıdır. Zemahşerî (öl. 538/1149); takdim ve te'hirin cümle içerisinde

⁸ Takdim konusuna ilk yer veren nahiv âlimi Sibeveyhi'dir. Bu konuda Sibeveyhi'yi ön plana çıkaran husus *el-Kitâb*'ında takdimin sözdizim ve anlamsal etkisine değinmesidir. Hocası Hâfîl b. Ahmed *el-Cümel*'inde verdiği birtakım kelimelerin takdim etmesi gerektiğini belirtmekle yetinmesi ve izaha girmemesi Sibeveyhi'nin takdim konusuna değinen ilk nahiv âlimi olmasını sağlamıştır. Bkz. Hâfîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-nahiv*, thk. Fahreddîn Kâbâve (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 124; Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/34; Ebû Bekr 'Abdulhâhir b. Abdurrahmân el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz* (Kahire: Matbaatu'l-Medenî, 1375), 106-107.

⁹ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 106-108.

¹⁰ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 106; Ebu'l-Me'âlf Celâluddîn Muhammed b. 'Abdurrahmân el-Hâfîb el-Kazvîni, *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâğa*, thk. İbrahim Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 65; Enes Erdim, *Arap Sözdizimi*, 41.

¹¹ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 106-107.

asli konumunda olmayan ve te'hir niyetiyle yapılan takdimler için kullanılması gerektiğini¹² belirtmektedir. Bazı belâgat âlimleri mübteda gibi asli konumunda bulunan kelimelerde *takdim* ifadesinin kullanılmasını mecaz olarak değerlendirmektedir. Zerkeşî ise mecazın bir kelimeyi mevzu'u lehinden çıkardığını göz önünde bulundurarak takdimi mecaz olarak değerlendirmemektedir. O, her kelimenin takdim sonrası asıl rütbesini korumasını mecaz sayılmayacağı delili kabul etmiştir.¹³

Sekkâkî'nin takdimle ilgili görüşleri bazı farklılıklarla beraber Cürçânî ile paralellik göstermektedir. Müsnedün ileyhin mahkûmun aleyh (kendisi hakkında hüküm verilmesi) olmasından dolayı takdimini aklın ve lafzın bir gereği olarak görmektedir. O, müsnedün ileyhin takdimini vücûbî görmeyip iktizâî olarak ele alarak bu takdimin vacip olduğunu söyleyen belâgatçıların görüşüne katılmamaktadır.¹⁴

Müsnedün ileyhin takdimiyle ilgili nedenler şunlardır;

1) Müsnedün ileyhin takdiminin asıl olması ve bu asıldan vazgeçmeyi gerektirecek bir nedenin olmaması halidir. Zemahşerî'ye (öl. 538/1144) göre cümle içerisinde doğal olarak takdim etmesi gereken bir kelimenin takdimi halinde belâgî bir sebep aranmamalıdır. Zemahşerî bu kuralına Kur'ân'dan semavât ve arz kelimelelerini örnek göstererek genellikle önce semavât sonra da arz kelimesinin zikredildiğini söylemektedir. Bu yaygın kullanıma aykırı olarak “ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ ” (Ne yerde ne de gökte, zerre ağırlığına hiçbir şey Rabbinden uzak (ve gizli) olmaz)¹⁵ ayetinde arz, semâ kelimesine takdim ettirilmiştir. Bunun sebebi ise ayetin evvelinde insanların yaptıklarına şahit tutulacağına açıklanmasıdır. Şahitlik makamında ise yeryüzünde yaşayanlara ilk önce arzın şahitliğinin daha uygun olmasından dolayı arz, semâ kelimesine takdim etmiştir. Dolayısıyla Zemahşerî'ye göre müsnedün ileyhin takdimi de söz konusu olmamalıdır. O, cümlede yerleşik olması gereken öğeler için değil de değişebilen öğeler için takdimin ya da tehirin söz konusu olduğunu savunmaktadır.¹⁶

¹² Ebu'l- Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-keşşâf*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009), 967.

¹³ Ebû İshâk 'İşâmuddîn İbrâhim Muhammed İbn "Arabşâh el-İsferâyînî, *el-Aṭval şerhu Telhîsi Miftâhi'l-ʿulûm*, thk. 'Abdulhamîd el-Hendâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 1/35; Şemsüddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Arafê ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Muhtasarî's-Sa'd* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2008), 1/625; Ahmed Matlûb, *Esâlibu belâgijyyetün: el-Fesâha - el-belâga - el-me'ânî* (Kuveyt: Vekâlâtu'l-Matbû'ât, 1980), 168; Enes Erdim, *Arap Sözdizimi*, 40.

¹⁴ Sirâcüddîn Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr el-Hârizmî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ʿulûm* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 219; Yüksel Çelik, *es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî'nin el-Mişbâhî fi Şerh el-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli (Edisyon Kritik)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 226.

¹⁵ Kur'an-ı Kerîm Meali, çev. Hâlil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Yunus 10/61.

¹⁶ Zemahşerî, *Tefsîru'l-keşşâf*, 467; Kazvînî, *el-İdâh*, 55; Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Taftâzânî, *el-Muṭavvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-ʿulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 252.

2) Müsnedün ileyhın zikredilmesinin daha önemli olması.

3) Habere muhatabı teşvik ve haberi muhatabın zihninde kalıcı kılmak için müsnedün ileyhın takdim etmesidir. Ebu'l 'Alâ' el-Ma'arrî'nin (öl. 449/1057) şu beyti bu kurala örnek gösterilmektedir:

وَالَّذِي حَارَتْ الْبَرِّيَّةُ فِيهِ حَيَوَانَ مُسْتَحَدَّتْ مِنْ حَمَادٍ

İnsanların (karşısında) hayrete düştüğü şey

Cansızdan meydana gelen canlıdır.

Şiirde haberin muhatap tarafından iyice anlaşılması için müsnedün ileyhı takdim edilmiştir. Burada mübtedanın ism-i mevsûl olarak gelmesini Sekkâkî ve İbnü'n-Nâzım müsnedün ileyhın ismi mevsûl ile marife olmasına şâhid/örnek gösterirken Qazvînî aynı şiiri müsnedün ileyhın takdim kısmında zikretmiştir.¹⁷

4) Müsnedün ileyhın akıldan çıkmadığını, sürekli hatırlandığını ya da anılmasından mütekellimin haz duyduğunu göstermesi gayesiyle takdim edilmesi. Bu durumda müsnedün ileyh cümlede müsneden önce gelir. Sekkâkî'ye göre müsnedün ileyhın bir haberle nitelendiğinin vurgulanmak istendiği yerde de müsnedün ileyh takdim edilir. “الرَّاهِدُ كَيْفَ” (*Zâhit nasıldır?*) diye sonran bir kişiye “يَشْرَبُ الرَّاهِدُ” (*Zâhit içiyor*) şeklinde cevap vermek bu kabildendir. Bu tür bir cevapta amaç haberi süreklilik ifade eden fiili muzari olarak getirerek ihbarın yanı sıra sürekliliği de kasdetmektir.¹⁸ Sekkâkî'ye göre takdim bazen ta'zim veya ziyade tahsis amacı da taşıyabilmektedir. Buna delil olarak şu şiiri zikretmektedir:

جُلُوسٍ فِي مَجَالِسِهِمْ رَزَانَ وَإِنْ ضَيْفَ أَلَمَ فَهَمُّ خُفُوفٍ

Meclislerinde daima vakarlı bir şekilde otururlar

*Bir misafir geldiğinde ise onlar (konuğa) hizmet etmekte daima çok hızlıdır.*¹⁹

Bu şiirin başka rivayetlerinde “خُفُوفٍ” yerine “وُفُوفٍ” geçmektedir ki bu durumda anlam “Bir konuk geldiğinde onlar daima hazır dırlar.” şeklinde olmaktadır. Beyitte geçen “فَهَمُّ” olan müsnedün ileyh Sekkâkî açısından ziyade tahsis amacıyla takdim etmiştir. Qazvînî, Sekkâkî'nin ziyade tahsisi haberî fiillerde kabul etmesinden kaynaklı olarak bu şiiri delil getirmesini (haberın fiil cümlesi olmamasından do-

¹⁷ İbnü'n-Nâzım Ebû 'Abdillâh Bedreddîn b. Muhammed b. 'Abdillâh b. Mâlik ed-Dımaşkı, *el-Mişbâh fi'l-me'âni ve'l-beyân ve'l-bedî*, thk. Hüsnî Abdülcemil Yûsuf (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1989), 15; Qazvînî, *el-İdâh*, 55; Qazvînî, *Telhisu'l-miftâh*, thk. Dr. Yasin el-Eyyübî haşiyesiyle brb. (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2002), 64; Mehmet Zihni Efendi, *el-Şavli'l-ceyyid* (İstanbul: Âsitâne, t.y.), s. 100-101; Enes Erdim, *Arap Sözdizimi*, 45.

¹⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 195-196; Yüksel Çelik, *el-Mişbâh*, 161; Qazvînî, *el-İdâh*, 55.

¹⁹ Kanaatimizce bu şiirin Nâbiga ez-Zübyânî'ye (öl. 604) nispeti kuvvetli değildir. Hilâl el-'Askerî ve et-Taftâzânî beytin herhangi bir şaire nispet edilmediğini ifade etmektedir. Bkz. Ebû Hilâl el-Hasen b. 'Abdillâh b. Sehl el-'Askerî, *Divânu'l-me'âni* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1994), 1/ 35; et-Taftâzânî, *el-Muṭavvel*, 254.

layı) eleştirmektedir. eş-Şerîf el-Cürcânî bu tahsisin Sekkâkî açısından ispat anlamında kullanıldığını belirterek (zamirin tehiriyle) anlam karışıklığına sebebiyet vermemek ve fiilin başkasına nispet edilme ihtimalini bertaraf etme kastıyla müsnedün ileyhin tekaddüm ettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla takdimle ispatın tahsisi ve pekiştirilmesi söz konusu olmaktadır.²⁰

5) Müsnedün ileyhin sevinci veya üzüntüyü ifade etmek ya da hayır beklentisini veya uğursuzluğu aceleyle bildirmek için de takdim edilmesi. “سَعْدٌ فِي دَارِكَ” (Sa’d senin evindedir) ya da “السَّفَاكُ فِي دَارِ صَدِيكَ” (Seffâk/Kan dökücü, arkadaşının evindedir) örnekleri bu kabildendir. Bu sözlerin sahibi “Sa’d evindedir” diyerek sevincin, “Seffâk arkadaşının evindedir” diyerek zalim bir kişinin gelmesinden kaynaklı uğursuzluğun seri bir şekilde ifade edilmesini kastetmektedir. Bu gibi durumlarda cümlenin haberi daha zikredilmeden hayır ya da uğursuzluğun muhataba hızlıca ulaştırılması maksadıyla bu duruma elverişli ismin takdim ettirilmesiyle sağlanmıştır.²¹

3. Müsnedün İleyhin Haberî Fiile Takdimi

Müsnedün ileyhin takdiminde belâgat imamları arasında yoğun tartışmaların yaşandığı kısım haberin fiil cümlesi olması durumundadır. Takdimin tahsis ifade etmesi özellikle de Cürcânî’ye göre haberi fiile tekaddüm eden müsnedün ileyhin nefy edatına bitişmesi durumudur. Böyle bir olumsuz cümlede müsnedün ileyhin marife, nekre, ismi zahir ya da zamir olması Cürcânî açısından tahsis ifade etmesinde bir farkı yoktur. Cürcânî konuyu nefy edatı; Sekkâkî ise fiil, mübteda, fail-i manevî, nekre gibi değişik açılardan ele almaktadır. Kazvîni her iki belâgat imamlarının verdikleri kuralları ve örnekleri detaylı inceleyip konuyu *fiili haber* olarak ifade edip kural haline dönüştürmüştür. Sekkâkî’nin fail-i manevi ve nekre ile ilgili görüşleri, nefy ya da umum ifade eden sözcüklerin müsnedün ileyhe bitişmesi gibi durumların tahsis ya da tekavvî hüküm ifade edip etmediği gibi durumlar bu tartışmaların merkezinde yer alan başlıklardır.

3.1. Olumsuz (Menfi) Müsnedün İleyhin Takdimi

Cürcânî, takdim konusunda nefy edatını fiile ya da isme dâhil olması şeklinde iki kısımda ele almaktadır. Nefy edatı ya “مَا فَعَلْتُ” (Yapmadım) örneğinde olduğu gibi fiile ya da “مَا أَنَا فَعَلْتُ” (Ben yapmadım) örneğinde olduğu gibi isme bitişebilmektedir. Nefy harfleri fiile bitiştiği zaman cümlenin anlamı, vuku’u sabit ve kesin olmayan bir eylemin mütekelimden de sadır olmadığını ifade etmektedir. “مَا قُلْتُ هَذَا” (Bunu söylemedim) denildiğinde daha önce söylendiği kesin olmayan bir söylem hakkında sözü söyleyen kişinin şahsına yönelik (varsa) iddianın nefyini ifade etmektedir. “ مَا

²⁰ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 195; Yüksel Çelik, *el-Mişbâh*, 160; İbnu'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 26; Kazvîni, *el-İdâh*, 55.

²¹ İbnu'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 26; Kazvîni, *el-İdâh*, 55.

“أنا قُلْتُ هذا” (*Bunu ben söylemedim*) şeklinde söylenmesi halinde ise söylendiği sabit ancak kimin söylediğinin bilinmediği durumda kişinin kendisinden bu iddianın nefyini başkası hakkında da ispatını tahsis yoluyla ifade etmektedir. Buradan hareketle “ما ضربتُ زيداً” (*Zeyd’e vurmadım*) denildiği zaman bu cümle, konuşandan darb fiilinin nefyine delalet edip başkasının işlemiş olabileceğini vücutî değil; cevazî olarak ifade etmektedir. Cümle “ما أنا ضربتُ زيداً” (*Ben Zeyd’e vurmadım*) şeklinde kurulduğunda ise mütekellim sadece kendisinden darb fiilini nefyettirir.²²

Cürcânî açısından fiile dâhil olan nefy edatında iki durumun olduğu görülmektedir: Birincisi, eylemin işlenmeme ihtimalidir. İkincisi ise konuşan kişinin böyle bir fiili kendisinden nefyettirir. Birinci ihtimalden dolayı cümlelerin devamına umumilik ifade eden sözcükler eklenebilmektedir. “ما قُلْتُ شعراً قط” (*Asla şiir söylemedim*) ya da “ما أكلتُ اليوم شيئاً” (*Bugün hiçbir şey yemedim*) örnekleri anlamlı ve tutarlı cümleler olup mütekellimin eylemi sadece kendisinden nefyettiğini beyan etmektedir. Nefy edatının müsnedün ileyhe bitişmesi durumunda ise cümlelerin devamına umumilik ifade eden sözcükler bitişmemektedir.²³ Buna göre “ما أنا أكلتُ اليوم شيئاً” (*Bugün hiçbir şey ben yemedim*), “ما أنا رأيتُ أحداً من الناس” (*Hiçbir insanı ben görmedim*) cümleleri doğru bir anlam ifade etmemektedir. Cürcânî’ye göre bu cümlelerin mefhûmu muhalifi mütekellimin dışında yenilebilecek her şeyi yiyen ya da bütün insanları gören bir insanın varlığını zorunlu kılmaktadır.²⁴ Cürcânî’nin ikinci kısma giren cümlelerde muhalifini istiğrâk-ı hakiki olarak ele aldığı görülmektedir. Cürcânî sonrasında ise bu istiğrâkın hakiki ya da örfî olup olmayacağı tartışılacaktır.

Cürcânî’nin nefy edatından sonra gelen müsnedün ileyhın tahsis ifade edeceği görüşü kendisinden sonraki belagat imamları tarafından benimsenmiştir. Kazvînî, nefy edatıyla birlikte müsnedün ileyh takdiminin kural olarak tahsis ifade ettiğini belirterek bu kuralı Cürcânî’ye şu şekilde nispet etmektedir: “Müsnedün ileyh, nefy edatına bitiştiğinde tahsis maksadıyla haberi fiil üzerine takdim eder”.²⁵ Kazvînî, Cürcânî’nin bu görüşünü kurala dönüştürürken fiil yerine haberî fiil ifadesini tercih etmiştir. Cürcânî’nin nefy edatıyla ilgili ism-i failden örnekler verip “*fil menzilesindedir.*” demesinden hareketle Kazvînî, ism-i fail gibi fiil manasına gelen isimleri de kapsamı açısından haberî fiil kavramını tercih etmiştir. Zira müştak isimler

²² Başkası hakkında ise zorunlu bir delalet söz konusudur: Cürcânî, *Delâilü’l-i’câz*, 124.

²³ Cürcânî, *Delâilü’l-i’câz*, 124; ‘Abdul’azîz ‘Atîk *İlmü’l-me’ânî* (Beyrut: Dâru’n-Nehdâti’l-‘Arabiyye, 2009), 139.

²⁴ Cürcânî, *Delâilü’l-i’câz*, 124; Osman Güman, *Delâilü’l-i’câz Sözdizimi ve Anlambilim* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 118-119.

²⁵ Kazvînî, *Telhîsu’l-Miftâh*, 65.

tahsis ifade etme açısından müştarektir.²⁶ Sekkâkî ise ism-i fail gibi müştak isimlerin mütekelim, muhatap ve gaib formlarının olmamasından dolayı fiil-i muzarinin “*nazîri değîl karîbi*” olarak değerlendirerek kısmen farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Onun müştakları fiili muzariye yakın görmesi zamirin tekrarı sebebiyle cümlede pekiştirmenin oluşmasından dolayıdır.²⁷

Nefy edatının müsnedün ileyhe bitişişi takdimin tahsis ifade etmesi açısından yeterli görülmektedir. İttisalden kaynaklanan fark, eylemin başkası hakkındaki ispat durumudur. Nefy edatının müsnede bitişişiyle eylemin başkası tarafından işlenebilirliği muhtemel olduğundan cümlenin devamında bu ihtimali devre dışı bırakacak ya da tenakuza yol açmayacak başka bir cümle getirilebilmektedir. Kişi “ ما قَلْتُ هَذَا وَلَا قَالَهُ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ ” (*Bunu ne ben ne de insanlardan biri söylemiştir*) dediği zaman tutarlı ve anlamlı bir cümle kurmuş olacaktır. Nefy edatının isme bitişişi durumunda ise cümlenin devamına “ ما أَنَا قَلْتُ هَذَا وَلَا قَالَهُ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ ” örneğinde olduğu eylemin başkasına ispatını iptal edecek bir sözcük eklenememektedir. Nefy edatının isme bitişişi bir anlamda eylemin varlığını zorunlu kıldığından böyle bir cümle anlam açısından tutarsız olacaktır. Olumsuzluk edatının müsnedün ileyhe bitişişinin eylemin varlığını ve vuku’ unu gerektirdiğine Mütenebbî’nin (öl. 354/965) şu beyti²⁸ delil gösterilmektedir:

وما أَنَا أَسَقَمْتُ جَسْمِي بِهِ وَلَا أَنَا أَضْرَمْتُ فِي الْقَلْبِ نَارًا

Bedenimi onunla ben hasta etmedim, kalpte (aşk) ateşini de ben yakmadım.

Beyitten anlaşılacağı üzere şair, mevcut hastalığın ve (sabit olan) ateşin varlığını nefytmeyip bu iki durumun sebebinin kendisi olmadığını ifade etmektedir. Cürcânî’nin bu yaklaşımı genel hatlarıyla Sekkâkî tarafından benimsenmekle birlikte Sekkâkî, nefy edatıyla ilgili Cürcânî’nin aktardıklarını fiilin kasrı bağlamında ele almaktadır.²⁹

Cürcânî’ye göre nefy edatından sonra gelen müsnedün ileyhin tahsis ifade etmesinde ilgili ismin marife, nekre ya da zamir olmasının bir farkı olmayıp mücerret nefy edatına bitişişi durumu tahsis ifade etmektedir. Sekkâkî ise nefy edatının cümleye kattığı bu anlamlara katılmakla beraber takdimin tahsis ifade etmesi açısından müsnedün ileyhi üç kısımda ele almaktadır. Sekkâkî, müsnedün ileyhi nekre

²⁶ İbn ‘Arabşâh, 1/372; Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Arâfe ed-Desûkî, *Hâşiyetü’l-Desûkî ‘alâ Muhtasari’l-Şa’d*, thk. ‘Abdulhamîd Hendâvî (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 2007), 1/632.

²⁷ Cürcânî, *Delâilü’l-i‘câz*, 125; Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 222; Yüksel Çelik, *el-Mişbâh*, 237; Kazvîni, *Telhisü’l-Miftâh*, 65.

²⁸ Ebu’l-‘ - Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn el-Cu’fî el-Mütenebbî, *Divânu’l-Mütenebbî* (Beyrut: Dâru Beyrut, 1983), 365.

²⁹ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 232; Kazvîni, *el-İdâh*, 55-56; Mustafa el-Merâğî, *‘Ulûmu’l-belağa*, 102.

ya da marife olmasına göre değerlendirerek marife olan müsnedün ileyhi faili manevi kabilinden olan ya da olmayan şeklinde iki kısımda ele almaktadır. Ona göre “زيد قام” (*Zeyd kaklı*) gibi cümlelerde mübtedanın fail-i manevi olmaya elverişsiz olmasından dolayı bu cümlede takdim sadece pekiştirme ifade etmektedir. Fail-i manevi olmaya elverişli “أنا عرفت” (*Ben bildim*) gibi cümlelerde müsnedün ileyh; ihtisas için takdim ettirilmeleri durumunda tahsise, aksi takdirde tekavvî hükme delalet etmektedir. O, marife müsnedün ileyhın tahsis ifade etmesini ihtisas kastı şartına bağlayarak “رحل عرف” (*Adam bildi*) örneği gibi nekre müsnedün ileyhi mücerret tahsise hamletmektedir.³⁰

Sekkâkî takdim-tahsis konusuna Cürçânî’den farklı yaklaşım sergilemektedir. Bir cümlelerin *tekavvî hüküm* ifade etmesinde Cürçânî ile aynı fikri paylaşırken müsnedün ileyhe yaklaşımı farklılık arz etmektedir. Sekkâkî, temelde cümleleri üç kısımda ele almaktadır. Marife mübtedayı tahsis bağlamında incelemediğinden bu noktada Cürçânî ve Sekkâkî’nin marife müsnedün ileyh hakkında aynı kanaate sahip olduklarını söylemek zorlama bir te’vilden öteye geçmemektedir.³¹ Sekkâkî; marife olarak gelen müsnedün ileyhi tekavvî hükme, nekre olan müsnedün ileyhi ise tahsise hamletmektedir. Bir anlamda nekre müsnedün ileyh haricinde cümlelerin bağlamını dikkate alarak tahsisi kasıt şartına bağlamaktadır. Marife müsnedün ileyhın takdiminde cümlelerin bağlamı tahsisi ya da tekavvî hükümden hangisini gerektiriyorsa ona göre amel etmektedir. Genel olarak Sekkâkî’nin haberi fiile takdim eden müsnedün ileyh ile ilgili görüşleri bu taksimat doğrultusunda şekillenmektedir.

Qazvîni ve Taftâzânî’nin görüşleri Cürçânî ile örtüşmekle birlikte nefy üslubunda fiilin başkası hakkındaki ispat durumunu, fiilin nefyi gibi genel ya da özel olarak ele almaktadırlar. Nefy edatını takip eden bir isim cümlesinin diziminden anlaşılan (mantûk) olumsuzluğun kapsamını muhatabın kastıyla ilişkilendirmektedirler. “ما أنا قلت هذا” (*Bunu ben söylemedim*) cümlesinde fiilin olumsuzluğu konusunda isabet eden ancak failde hata eden ya da fiilde mütekellimle beraber başkasının da ortak olduğunu düşünen bir kişinin olumsuzluktaki bu varsayımı özel ya da genel olabilmektedir. Muhatap, hiç şiir söylememiş bir insanın varlığına inandığında ancak bu kişinin konuşandan başkası (ifrâd) olduğunu ya da konuşanla birlikte başkasının da asla şiir söylemediğini (iştirak) düşündüğünde böyle bir kişiye Taftâzânî’ye göre “أنا ما قلت شعرا قط” (*Ben, asla şiir söylemedim*) şeklinde cevap verilebilir. Zira bu cümle ona

³⁰ Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 221.

³¹ Taftâzânî, *el-Muṭavvel*, 265; Taftâzânî, *Muhtasaru’l-me’ânî*, (Mardin: İslami Kitaplar Neşriyat, ty.), 90.

göre “أنا الَّذِي لم يَقُلْ شِعْرًا” (*Ben şiir söylemeyen kişiyim*) mesabesinde olarak cümlede tahsis, eylemin başkası hakkında doğru olmamasını gerektirmekle birlikte şiir söylemiş bir kişinin bulunması yeterli olmaktadır.³²

Küllî bir olumsuzluğu gerektiren “ما أنا رأيت أحدا” (*Hiç kimseyi ben görmedim*) gibi cümlelerin başkası hakkında fiilin ispatını da umumi olarak gerektirdiği konusu tartışmalıdır. Konuşan kişinin böyle bir cümle kurarak nefyi tahsis etmesi, eylemin başkası hakkında ispatını umumi olarak gerektirmemektedir. Konuşanın umumi olumsuzluğu kendisine tahsis etmesi “her bir ferdi görmeme” konusunda başkasının bu vasıfta olmadığını gerektirmektedir. Bundan dolayı böyle bir cümleden herkesi gören bir kişinin varlığı anlaşılmalıdır. Bir anlamda sâlîbe-i külliye, mu’cibe-i cüz’iyye engel olmadığından böyle bir cümleyi doğru kabul edenler de olmaktadır.³³

Belagat imamaları genel olarak menfi bir isim cümlesinde nefy edatının lafız ve delalet açısından ifade ettiği anlamlarda Cürcânî’nin görüşüne katılmaktadırlar. “ما أنا قلت هذا” (*Ben bunu söylemedim*) gibi bir cümledevamına “ولا غيري” (*benden başkası da*) gibi lafzi anlam ve delalet (mantûk-mefhûm) tenakuzuna yol açan ve umumilik ifade eden bir sözcük getirilmemektedir. Nefy siyakında gelen nekre müsnedün ileyhin umumilik ifade etmesinden dolayı “ما أنا رأيت أحدا” (*Ben kimseyi görmedim*) gibi cümleler anlamca doğru bir cümle olmamaktadır. Zira bu cümledevamından konuşan kişinin dışında herkesi gören bir insanın varlığı anlaşılmalıdır ki doğru bir anlam ifade etmemektedir. Umumî tarzda nefy edilen bir eylem (ru’yet), aynı derece umumî olarak başkası hakkında ispatını gerektirmesi de bu cümleyi anlamsız kılan durumlardan biridir.³⁴

Nefy ve istisna formundaki “ما أنا ضربتُ إلا زيدا” (*Ben sadece Zeyd’e vurdum*) cümlesinde nefy edatından sonra gelen müsnedün ileyh, aynı anda fiilin hem nefyini hem de ispatını gerektireceğinden doğru bir anlam ifade etmemektedir. Cürcânî ve Sekkâkî’ye göre bu cümlede istisna edatı nefyi müsbete dönüşmesini ve nefy edatıyla birlikte müsnedün ileyhin takdimi de menfi anlamı gerektirdiğinden dolayı cümlede tenakuz meydana gelmektedir.³⁵ Kazvîni ise bu gerekçelere katılmayarak

³² Taftâzânî, *el-Muṭavvel*, 260; İbn ‘Arabşâh, *el-Aṭvel*, 1/373; Desûkî, *Hâşiyetü’l-Desûkî* 1/633.

³³ Arap dilinde bu tür nefy üslubuyla kasıt, nefyin umumi ya da hususi olmasına göre değişmektedir. Muhatabın umumi olumsuzluğu kastettiği ve kasr-ı ifrâdî ya da kasr-ı kalbî gerektiren bir durumda bu tarz bir cümledevamının mentûku da küllî bir ispatı gerektirmektedir ki bu da muhaldir. Desûkî, *Hâşiyetü’l-Desûkî*, 1/635.

³⁴ Böyle bir cümledeki istiğrâk hakiki ya da örfî olabilmektedir. İstiğrâk-ı örfî kabilinden düşünüldüğünde bu cümledeki “hiç kimse” ifadesi görülmesi örfen mümkün olanlarla sınırlı olacaktır; Kazvîni, *el-İdâh*, 56; Taftâzânî, *Muḥtasaru’l-me’ânî*, 87; İbn ‘Arabşâh, *el-Aṭvel*, 1/373; Desûkî, *Hâşiyetü’l-Desûkî*, 1/635.

³⁵ Cürcânî, *Delâilü’l-i’câz*, 126; Kazvîni, *el-İdâh*, 56.

müsnedün ileyhin nefy edatını takip etmesinin böyle bir anlamı gerektirmeyeceğini savunmaktadır. Qazvîni bu tarz cümlelerde müstesna minhin hususi olarak kabul edilmesi halinde tenakuzun giderilme imkânının olduğunu belirtmektedir. Tearuz ise cümlede müstesna minhin umumî olması halinde geçerlidir. Hususi müstesna minhe örnek olarak “ما أنا قرأت إلا فاتحة الكتاب” (*Ben Fatiha süresinden başkasını okumadım*) cümlesinden Kur’ân’ın tamamını okuyan bir kişinin varlığı anlaşılmaktadır ki bu durum Qazvîni’ye göre mümkündür. Ancak Cürçânî ve Sekkâkî’ye göre müsnedün ileyhe takdim eden nefy ve istisnâ üslubu Fatiha süresinin hem okunduğunu hem de okunmadığını gerektirdiğinden böyle bir cümle sahih bir anlam ifade etmemektedir.³⁶ Belagat imamları bu tartışmaların merkezinde yer alan cümlenin anlamıyla ilgili farklılıkları şu kural ile bertaraf etmeye çalışmışlardır: “Kasr yoluyla müsnedün ileyhten fiilin nefyini ve gayra ispatını gerektiren her nefy üslubu; (nefy) umumi ise umumi olarak, hususi ise hususi olarak fiilin gayra ispatı ile sonuçlanır.”³⁷

3.2. Olumlu (Müsbet) Müsnedün İleyhin Takdimi

Haberi fiil olan bir isim cümlesinde nefy edatı bazen hiç bulunmayabilir ya da sadece müsned tarafında bulunabilir. İkinci olasılıkta nefy edatı müsnedün ileyh tarafında bulunmadığından böyle bir cümleyle Cürçânî’ye göre eylemin failine bir vurgu yapılmaktadır. Bu vurgu tahsis ya da tekavvî hüküm amaçlı olabildiği gibi Cürçânî’ye göre açık ve kapalı vurgu da olabilmektedir.³⁸ Cürçânî’nin *el-Kasdu’l-celî* (Açık vurgu) olarak ele aldığı örneklerde müsnedün ileyh, eylemin başkası tarafından gerçekleştirildiğini (İnfirâdu’l-ğayr) ya da müsnedün ileyh ile beraber başkalarının da eylemde ortak olduğunu (müşareket) düşünenlere ret kastıyla takdim ettirmektedir.³⁹ Mütেকellim, “أنا سَعَيْتُ فِي حَاجَتِكَ” (*İhtiyacın için ben çabaladım*) ya da “أنا كَفَيْتُ مَهْمَكَ” (*İşini ben gördüm*) dediği zaman iki türlü ihtimal vardır. Muhatap ortada bir çabanın olduğu bilincinde olmakla beraber çabayı gerçekleştiren kişinin mütেকellimden başkasının olduğunu düşünmekte veya mütেকellimle beraber başkasının da çabaladığını zannetmektedir. Birinci durumda kasr-ı kalb kabilinden “لا غَيْرِي” (*benden başkası değil*) sözcüğüyle tekitlenebilmektedir. Müşareket ihtimalinde ise eylemin tek başına yapıldığının, başkasının ortak olmadığına belirtilmesi için kasr-ı ifrad kabilinden “وَحْدِي” (*sadece ben*) sözcüğüyle tekitlenebilmektedir. Bu tür tekitler

³⁶ Qazvîni, *el-İdâh*, 56; Taftâzânî, *el-Muṭavvel*, 261-262; Desûkî, *Hâşiyetü’l-Desûkî*, 1/636;

³⁷ Taftâzânî, *Muḥtasaru’l-me’ânî*, 87.

³⁸ Cürçânî, *Delâilü’l-i’câz*, 128.

³⁹ Cürçânî, *Delâilü’l-i’câz*, 128; Sekkâkî, *el-Miftâh*, 232; Qazvîni, *el-İdâh*, 56; Qazvîni, *Telḥisu’l-Miftâh*, 65; Taftâzânî, *el-Muṭavvel*, 262.

Cürcânî, Kazvîni'ye göre tahsis ifade ederken Sekkâkî'ye göre te'kît ve tekavvî hüküm ifade etmektedir.⁴⁰

Bu cümlelerde te'kit, muhatabın zihninde oluşan şüpheyi bertaraf etmeye yöneliktir. Cümlede müsnedün ileyhin takdiminin infirad ya da müşareket şüphesini giderdiğinde bütün belagat âlimlerinin ittifak ettiğini görmekteyiz. Aradaki fark tahsis ve tekavvî hüküm ifade etmesindedir. Hem Cürcânî hem de Sekkâkî bu kısma Arapların “أَتَعَلَّمِي بَضْبٌ أَنَا حَرِشْتُهُ” (*Benim avladığım keleri bana mı öğretiyorsun?!*) sözünü delil olarak getirmektedir. Sekkâkî bu sözü “zevk-i selîm olanlar için faili manevinin te'kît ifade etmesinde en iyi örnek” olarak nitelemektedir.⁴¹ Kazvîni “وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ “مَرَدُوا عَلَى النَّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ” (*Medine ahalisinden bazıları nifaka devam ettiler ki sen onları bilmezsin, Biz onları biliriz*)⁴² ayetini delil göstererek ayetteki “نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ” (*Biz onları biliriz*) cümlesinde müsnedün ileyhin aynı amaçtan dolayı takdim ettiğini belirtmektedir.⁴³

Cürcânî'ye göre müsbet müsnedün ileyhte ikinci kısım; sözü duyan kişinin eylemin faili konusunda şüphesinin giderilmesi ve failin o kişinin zihninde kararlaştırılması amacıyla gerçekleşen takdimdir. Bu takdimden kasıt, muhatabı galat ya da inkâra düşmekten korumaktır.⁴⁴ Cürcânî'nin bu ifadeleri Kazvîni tarafından “müsnedün ileyhin takdimi; sırf müsnedün ileyhi dinleyeninin zihninde kararlaştırmak için olursa bu durumda takdim, tekavvî hüküm ifade eder” şeklinde kurallaştırılmıştır.⁴⁵ “هُوَ يُعْطِي الْجَزِيلَ” (*O, bol ihsanda bulunur*) ya da “هُوَ يَحِبُّ التَّنَاءَ” (*O, övülmeyi sever*) cümlelerinde olduğu gibi dinleyen kişi, başkasının bol ihsanda bulunduğunu zannetmesi durumunda takdim, tahsisten ziyade tahkik ifade etmektedir. Bu ifadelerde ta'riz bulunmaksızın dinleyicinin zihninde hükmün pekiştirilmesi kastedildiği için cümle, isnadın tekrar etmesinden kaynaklı tekavvî hüküm ifade etmektedir.⁴⁶

Sekkâkî'nin *el-Miftâh*'ında takdim konusunda Cürcânî'den farklı düşündüğü diğer bir konu müsbet olan fiili habere takdim eden müsnedün ileyih ile ilgilidir.

⁴⁰ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 128-129; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 232; Kazvîni, *el-İdâh*, 56; Taftâzânî, *el-Muṭavvel*, 262.

⁴¹ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 128; Sekkâkî, *el-Miftâh*, 232.

⁴² Altuntaş-Şahin Kur'an-ı Kerim Meali, Tevbe, 9/101.

⁴³ Bu ayette müsnedün ileyhin tahsis kastıyla takdim ettiği için Sekkâkî açısından bu takdim, tahsis ifade etmektedir; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 223; Kazvîni, *el-İdâh*, 57.

⁴⁴ Osman Güman bu kısmı “kapalı vurgu” olarak ifade edip ayrıca metinde geçen “التزيد” kelimesini mecaz olarak açıklamaktadır. Dolayısıyla bu kısımda müsnedün ileyhin takdimiyle aynı zamanda muhatabın cümlede mecaz bir ifadenin kullanıldığı yanlışlığı da giderilmiş olacaktır: Güman, *Sözdizimi ve Anlambilim*, 121.

⁴⁵ Kazvîni, *Telḥîsu'l-Miftâh*, 65.

⁴⁶ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 129; Sekkâkî, *el-Miftâh*, 221; Kazvîni, *el-İdâh*, 57; Taftâzânî, *el-Muṭavvel*, 262.

Sekkâkî “أنا عرفتُ” (*Ben bildim*) vb. cümlelerde mübteda ile haber olan “عرفتُ” (*Bildim*) fiilinin failinin aynı zamir olmasından dolayı böyle cümleleri iki açıdan ele almaktadır. Birincisi, cümlede takdim-tahsis ilişkisi takdir edilmeden cümlenin dizimine göre mübteda ve haber olarak kabul edilmesi ve isnadın tekrar etmesidir. Böyle bir cümle Sekkâkî’ye göre tahsisten önce *tekavvî hüküm* ifade etmektedir. Sözü söyleyen kişinin bu cümleyi “Başkası değil sadece ben bildim.” gibi bir anlam kastıyla söylemesi halinde takdim, tahsis ifade edecektir.⁴⁷ Sekkâkî ikincisi görüş olarak cümlenin aslını “أنا عرفتُ” (*Ben bildim*) şeklinde kabul ederek zamirin takdim ettirilmesi ve bir anlamda failin öne alınmasıdır. Böyle bir takdirin olması halinde zamir, Sekkâkî tarafından *fail-i manevinin* takdimi olarak yorumlanmaktadır. Sekkâkî’nin manevi fail ile kastı cümlenin aslının “أنا عرفتُ” (*Ben bildim*) olarak takdir edilmesi ve bi’l-fiil takdim ettirilmesidir. Bu cümlede munfasıl zamir, müstetir fail zamirden tekit ya da bedel olmasından dolayı cümle anlam açısından kuvvetlenmektedir. Dolayısıyla Sekkâkî’ye göre bir cümlede takdim- tahsis ilişkisi öncelikli olarak iki şarta bağlıdır: Birincisi cümlenin takdir yapılmaya elverişli olmasıdır. İkincisi bi’l-fiil takdir düşünülerek müsnedün ileyhin takdim ettirilmesidir. Bu iki şarttan birinin olmaması halinde Sekkâkî’ye göre cümle sadece *tekavvî hüküm* ifade etmiş olacaktır.⁴⁸

Sekkâkî fiili habere takdim eden zamiri mübteda saymaktadır. O, nahivcilerin aksine bedel, tekit gibi marife kelimelerin bu konumunu koruyarak takdimine cevaz vermemektedir. Ona göre “زَيْدٌ عَرَفَ” (*Zeyd bildi*) vb. cümlelerde müsnedün ileyhin ayrıca marife olma şartını taşıması bu kelimenin mübteda olduğunu tevabi’ türünden bir kelime olmadığını göstermektedir. Sekkâkî, tevâbî’ kabilinden olan isimlerin takdiminin “وَأَسْرَوْا التَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا” (*Zalimler (şirk koşanlar) aralarında şu gizli fısıltıyı yaptılar*) ayetine⁴⁹ hamledilerek bedel sayılmasını nadir bir örnek kabul etmektedir. İlgili ayette “الَّذِينَ” kelimesinin fail sayılıp meşhur “أَكْلُونِي الْبِرَاغِيثَ” (*Pireler beni yedi bitirdi*) örneğine hamledilmesini zayıf olarak değerlendirerek dolayısıyla “زَيْدٌ عَرَفَ” (*Zeyd bildi*) gibi örnekler ayete kıyas edilerek zamirden bedel yapılamamaktadır.⁵⁰ İlgili ayette geçen “الَّذِينَ ظَلَمُوا” (*zulmedenler/şirk koşanlar*) ifadesinin irabıyla alakalı belagat tartışmalarında mesnet yapılan bazı görüşler vardır. Bunlar;

1) “وَأَسْرَوْا” (*Gizlediler*) fiilinin faili olan *cemî*’ zamirden bedel olması

2) “وَأَسْرَوْا” (*Gizlediler*) fiilinin mukaddem haber, “الَّذِينَ ظَلَمُوا” (*Zulmedenler/şirk koşanlar*)’ın ise muahhar mübteda olması

⁴⁷ Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 221.

⁴⁸ Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 231; Yüksel Çelik, *el-Mişbâh*, 236; Kazvîni, *el-İdâh*, 59; Taftâzânî, *Muhtasarul-me’âni*, 90-91; Enes Erdim, *Arap Sözdizim*, 51.

⁴⁹ Altuntaş-Şahin Kur’an-ı Kerîm Meali, Enbiyâ, 21/3.

⁵⁰ Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 223-224; Yüksel Çelik, *el-Mişbâh*, 242.

- 3) Hazfedilmiş mübteda olan “هم” zamirinin haberi olması
- 4) “أكلوني البراغيث” (*Pireler beni yedi bitirdi*) kabilinden kılınarak ref’ okunması
- 5) Meful ya da zem mevkiinde olmakla mahallen mansub olması
- 6) Hazfedilmiş kavî maddesi olan “يقول” (*Söylüyor*) fiilinin faili olmasıdır.

Kisaî (öl.189/805) bu kelimedeki takdim-tehiri, Ferrâ (öl. 207/822) birinci ayette geçen “للناس” (*İnsanlara*) kelimesine atıfla mecruru, Ahfeş (öl.316/928) ise fail olduğunu tercih etmekle beraber genel kanaat “zulmedenler” ifadesinin zamirden bedel kılınmasıdır. Ancak “الذين ظلموا” (*Zulmedenler/şirk koşanlar*) ifadesini “أكلوني البراغيث” (*Pireler beni yedi bitirdi*) kabilinden kılanlar “أسروا” fiilindeki zamiri fail olarak değil de faile bir alamet olan harf kabul etmektedir. Dolayısıyla cemi zamirini failin de cemi olduğuna delalet ettiğini ifade etmektedirler. Ancak verilen örnek zayıf olduğundan ayetin bu örneğe hamledilmesi müfessirler tarafından tercih edilmemektedir.⁵¹

Çazvîni ve Taftâzânî, Sekkâkî'nin faili manevî kabilinden olan zamirlerin takdimine cevaz verip lafzî failerin takdimine cevaz vermemesine katılmamaktadır. Sekkâkî'nin gerekçesini fail-i lafzî ve manevide eşit derecede işletmemesi ve sadece fail-i manevînin takdimine cevaz vermesi delilsiz hüküm olarak yorumlanmaktadır. Nahiv ve belâgat âlimlerinin tevabî'in takdimini caiz görmelerinden dolayı Sekkâkî, bu görüşünde yalnız kalmaktadır. Ancak Sekkâkî'nin tahsis kastıyla takdim edilenler haricinde müsbet müsnedün ileyhin tekavvî hüküm ifade ettiği görüşü umumi olarak benimsenmekte ve tutarlı gözükmektedir. Taftâzânî tevabî'in takdiminin caiz olduğuna es-Seâlibî'nin (öl. 429/1038) şu şiirini örnek olarak vermektedir:

بنيْتُ بما قبل الخاق بليَّةً فكانَ حِماقًا كلُّه ذلك الشَّهْرُ

(*Hicri ayın son gecesinden bir önceki gece onunla zıfafa girdim*)

O ayın tamamı, ayın son gecesinden bir önceki gece (gibi kapkaranlık) oluverdi.

Şiirde şair, bu evlilikten hoşnutsuzluğunu ifade etmiş ve aynı zamanda te'kit olan “كلُّه” (*tamamı*) kelimesi müekkedi olan “ذلك الشَّهْرُ” (*O ay*) kelimesinden önce gelmiştir.⁵²

Cümlelerin tahsis ya da tekavvî hüküm ifade etmesinde ilk dönem belâgat âlimlerinin ölçütü cümlenin bağlamı olmaktadır. İsim cümlelerinin tabiî gereği, dış

⁵¹ Taberî, *Câmi'u'l-Kur'an*, 16/223; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 672; Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Enşârî (öl.671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmi'l- Kur'an*, (Kahire, Matba'atu Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1935), 11/261-262; Ahmed b. Muhammed es- Şâvî el-Mâlikî el- Hâlvetî, *Hâşiyetü's-Şâvî 'alâ Tefsiri'l-Celâleyn* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006), 2/450; Abdullah 'Ulvân vd., *İrâbu'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Tahta: Dâru' - Şahâbe, 2006), 3/1421.

⁵² Kazvîni, *el-İdâh*, 57; Kazvîni, *Telhisu'l-Miftâh*, 66; Taftâzânî, *el-Mutavvel*, 262; Enes Erdim, *Arap Sözdizim*, 51.

gerçekliği ifade etmek olmasından ötürü haberde mübtedaya ait (racî) zamirin bulunması hükmü pekiştirmektedir. Kişi “هو يُعطي الجزيلَ” (O, bolca ihsan eder) dediği zaman cümlenin bağlamı tahsisi gerektirmemektedir. Cümleden maksat konuşan kişinin muhatabına ilgili kişinin bol ihsanda bulunduğunu ifade etmesidir. Zamirin tekrarıyla isnad pekiştirdiğinden tekavvî hüküm de ifade etmektedir.⁵³ Cümlenin bağlamın tahsisi gerektirdiğine “Medine ahalisinden bazıları nifaka devam ettiler ki sen onları bilmezsin, Biz onları biliriz.” ayetinde⁵⁴ “نحن” zamirinin tahsis kastıyla takdimi örnek verilmektedir.⁵⁵

Cümlenin bağlamın ve müsnedün ileyhin takdiminin hükmün pekiştirilmesini gerektirdiğine şu ayetleri örnek olarak zikredebiliriz: “إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ” (Allah katında yeryüzündeki canlıların en kötüsü (gerçeği) akletmeyen sağırlar ve dilsizlerdir),⁵⁶ “وَأَتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَّا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ” (Onlar, Allah’ı bırakıp hiçbir şeyi yaratamayan aksine kendileri yaratılmış olan ilahlar edindiler),⁵⁷ “وَيَقُولُونَ عَلَىٰ وَهُمْ” (Onlar bilerek Allah’a yalan isnad etmektedirler).⁵⁸ Bu ayetlerde “وَهُمْ يَعْلَمُونَ” (kendileri yaratılıyor) ve “وَهُمْ يَعْلَمُونَ” (Onlar biliyorlar) cümlelerinde müsnedün ileyhin takdimi tahsis amacıyla olmayıp mücerret isnadın tekerrüründen kaynaklı tekavvî hüküm ifade etmektedir.⁵⁹

Takdim-bağlam ilişkisinde “زيدا عرفتُ” (Zeyd’i tanıdım) cümlesini ele aldığımızda mefulun takdimi ilgili hükmün sadece Zeyd’e mahsus olduğunu, “زيدتُ عرفتُ” (Zeyd’i tanıdım) şeklinde mübteda ve haber olarak ifade edildiğinde ise isnad tekrarıyla kaynaklı olarak tanıma hükmü pekiştirilmiş olacaktır.⁶⁰ Sekkâkî’ye göre “زيدا” (Zeyd’i, onu tanıdım) gibi tefsir şartı üzere mansub olan kelimelerin “وَأَمَّا تَمُودُ” (Semûd kavmine gelince, onlara doğru yolu gösterdik)⁶¹ ayetinde olduğu gibi tekit ya da tahsis ihtimali vardır. “Zeydi bildim.” cümlesinde mefulü açıklayan müfessir fiil mefulden önce takdir edilirse “عرفت زيدا عرفته” (Zeyd’i tanıdım, onu tanıdım) tekit, sonra takdir edilmesi halinde ise “زيدا عرفت عرفته” tahsis ifade etmektedir. “وَأَمَّا تَمُودُ”

⁵³ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 221.

⁵⁴ Altuntaş-Şahin Kur’an-ı Kerîm Meali, Tevbe, 9/101; Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 223.

⁵⁵ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 223.

⁵⁶ Altuntaş-Şahin Kur’an-ı Kerîm Meali, Enfâl, 8/22.

⁵⁷ Altuntaş-Şahin Kur’an-ı Kerîm Meali, Furkân, 25/3.

⁵⁸ Altuntaş-Şahin Kur’an-ı Kerîm Meali, Âl-i İmrân, 3/75; Ayrıca örnek olarak bkz.; Altuntaş-Şahin Kur’an-ı Kerîm Meali, Mâide, 5/61; Altuntaş-Şahin Kur’an-ı Kerîm Meali, A’râf, 7/196; Altuntaş-Şahin Kur’an-ı Kerîm Meali, Enfâl, 8/55; Altuntaş-Şahin Kur’an-ı Kerîm Meali, Nahl, 16/20.

⁵⁹ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 222; Kazvînî, *el-İdâh*, 57.

⁶⁰ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 223; Enes Erdim, *Arap Sözdizimi*, 49.

⁶¹ Altuntaş-Şahin Kur’an-ı Kerîm Meali, Fussilet, 41/17.

ayetini A'meş (öl.148/765) Hasan-ı Basrî (öl.110/728) ve Abdullah b. Ebî İshâk (öl.117/735) harici kıraat âlimleri “أما” ibtida edatından sonra geldiğinden mübteda olarak raf okumakta A'meş, Hasan ve İbn İshâk ise nasb okumaktadır.⁶² Nasb okunması halinde Sekkâkî'ye göre müfesserin sonra gelme zorunluluğu olduğundan sadece tahsis ifade etmektedir. Zira tefsir şartı üzere nasb olunan cümlelerin “أما” edatıyla başlaması durumunda müfesser olan fiil başta getirildiği takdirde şart ve ceza edatlarının yan yana gelme durumu olacağından zorunlu olarak tehir ederek tahsis ifade edecektir.⁶³

3.3. Olumsuz Haberî Fiile Müsnedün İleyhin Takdimi

Cürcânî, menfî haberi fiile takdim eden müsnedün ileyhe açıkça değinmezken Kazvînî, şeyhin örneklerinden hareketle “*Fiil menfî olduğu zaman da müsnedün ileyh tekavvî hüküm ve te'kit ifade eder*” kuralını getirmiştir. Bu kurallara ulaşmada ayrıca mantık ilminden de istifade ettiği görülmektedir. Zira nefy edatı mevzu' tarafında olmayıp mahmul tarafında bulunduğu zaman cümlelerin müsbet kabul edilmesi mantık ilminin bir kuralıdır. Taftâzânî, menfi fiil ile tahsisin mümkün olduğunu ancak tahsis kastedilmediği zaman tekavvî hüküm ifade edeceğini belirtmektedir.⁶⁴

Haberi menfi fiil cümlesi olan müsnedün ileyh, belâgat imamları nezdinde tekavvî hüküm ifade etmektedir. Sekkâkî'ye göre bu tarz bir cümle aynı zamanda fail-i manevinin takdimini de içerebileceğinden müsnedün ileyh tahsis kastıyla takdim edebilmektedir. Tahsis kastı yoksa isnadın tekrarından kaynaklı takdim tekavvî hüküm ifade etmektedir. Sekkâkî açısından düşünüldüğünde tekavvî hükmün oluşmasında ilgili haberin müsbet ya da menfi olmasının bir farkı olmadığı görülmektedir. “أنت لا تكذب” (*Sen yalan söylemezsin*) cümlesinde haber, menfi fiil cümlesi olduğundan ve isnada tekerrür ettiğinden dolayı bu tekavvî hüküm/pekiştirme ifade etmektedir. Bu cümle, hükmün pekiştirilmesini ifade etme açısından “لا تكذب” (*Yalan söylemezsin*) ve “لا تكذب أنت” (*Sen yalan söylemezsin*) cümlelerinden daha etkilidir. Zira ikinci cümlede “أنت” zamirinin tekrarı sadece müsnedün ileyhi te'kit ederek yalan söylemeyen kişinin zâtında oluşabilecek bir yanlışlığı engellemektedir. Bu durum zamirin takdimiyle oluşabilecek bir isim cümlesi ve buna bağlı isnadın tekerrüründen yoksun olmasından kaynaklanmaktadır ki sadece yalan söylemeyen kişinin başkası olmadığı konusu kesinleşmiş olmaktadır.⁶⁵

⁶² Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Kur'an an te'vil-i âyi'l-Kur'an*, thk. Dr. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecer, 2001), 20/403; Zemahşerî, *Tefsîru'l-keşşâf*, 967; Qurţubî, *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'an*, 15/349.

⁶³ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 223; Yüksel Çelik, *el-Mişbâh*, 239.

⁶⁴ Kazvînî, *Telhîsu'l-Miftâh*, 65; Taftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî*, 88-89.

⁶⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 221-222; Yüksel Çelik, *el-Mişbâh*, 236; Kazvînî, *Telhîsu'l-Miftâh*, 65; Taftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî*, 88-89.

3.4. Nekre Olan Müsnedün İleyhin Takdimi

Cürçânî, nekre müsnedün ileyhin haberi fiile takdimine ya da marife ve nekre arasındaki farka değinmediğinden takdim konusunda verdiği örneklerden hareketle nekrenin takdiminin marife gibi ya tahsis ya da tekavvî hükmü ifade edebileceği söylenebilmektedir.⁶⁶ Sekkâkî'ye göre marife müsnedün ileyhin takdiminin tekavvî hükme, nekrenin takdiminin ise tahsise hamledilmesi gerektiği belirtilmişti. Ona göre “زيدٌ عرف” (*Zeyd tanıdı*) ya da “رجلٌ عرف” (*Adam tanıdı*) cümleleri tekit ya da tahsis ihtimaline eşit derecede delalet etse de nekrenin tahsise hamledilmesi daha uygundur. Sekkâkî bu düşüncesine *takdir* ilkesinden hareketle ulaşmaktadır. Ona göre “زيدٌ عرف” (*Zeyd tanıdı*) gibi bir isim cümlesinin “عرف زيدٌ” fiil cümlesi şeklinde takdiri mümkün olmaması ve mübtedanın marife olması gerektiğinden dolayı marife isimlerin öncelikli olarak mübteda kabul edilmesi gerekmektedir. “هو عرف” (*O tanıdı*) gibi cümleler ise Sekkâkî'ye göre “عرف هو” takdirinde olduğu düşünülse bile zamirin bedel sayılamamasından dolayı zamir, mübteda olmaktadır.⁶⁷

Müsnedün ileyhte takdim-tahsis ilişkisini takdir ilkesiyle ilişkilendiren Sekkâkî'ye göre “هو قام” (*O kalktı*) gibi cümlelerde zamirin mübteda kabul edilmesinin iki gerekçesi vardır: Birincisi; fail, müstetir zamir olduğu durumlarda iltibas ya da “ما – إلا” gibi edatlardan sonra gelmesi gibi durumlar hariç munfasıl olarak gelmektedir. Dolayısıyla “هو” zamirini fail olamamakta ve takdir şartıyla takdim ilkesi oluşmamaktadır. İkincisi ise zamirin failden te'kit ya da bedel olduğunun varsayılması ki tevâbi'in takdimi Sekkâkî'ye göre caiz olmadığından “هو عرف” cümlelerinde zamir mübteda olmaktadır. Zamirin cümlede mübteda konumunda bulunması da bu ihtimali pekiştirmektedir.⁶⁸ Nekre isimlerin marife şartını taşımaması ve cümlede fail konumunda olması Sekkâkî açısından takdir ve takdim ilkesine uymaktadır. “رجلٌ عرف” cümlesi “عرف رجلٌ” olarak düşünüldüğünde nekre ismin fail olması, takdim etmesi durumunda da marife şartını taşımaması Sekkâkî'ye göre nekrenin takdiminin tahsis ifade ettiğinin göstergesidir. Onun nekreyi tahsise hamletmesi bir nevi takdir şartını taşımamasından dolayıdır. *El-Miftâh*'ta “vech-i ba'îd marife isimlerde irtikab edilemez.” şeklinde ifade ettiği kural faili manevide belirttiği şekliyle takdire imkânın olması ve bi'l-fiil takdir edilmesi anlamındadır. Nekre ismin takdi-

⁶⁶ Taftâzânî, *Muhtasarul-me'ânî*, 90.

⁶⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 222.

⁶⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 223.

miyle ilgili “Şart oluşmadığından ve tahsise bir engel kalmadığından nekrelerin fiile tekadüm ihtimali oluşmaktadır.” ifadesini⁶⁹ takdir bağlamında düşünmemiz gerekmektedir.

Nekrenin tahsise hamledilmesinin Sekkâkî nazarında iki gerekçesinin olduğu anlaşılmaktadır: Nahivcilerin genel kanaatlerinin aksine tevabî’in takdimine cevaz vermemesi ve marife olmamasıdır.⁷⁰ Sekkâkî’ye göre nekrenin tahsis ifade ettiğini kuvvetlendiren neden “رجل جاء” (Adam geldi) cümlesinin gelen kişinin cinsiyeti belirtmesi yönüyle *cinsin tahsisine* elverişli olmasıdır. Ancak “شَرَّ أَهْرَ ذَا نَابٍ” (Şerrdir yırtıcı hayvanı hırlatan) meşhur örneğinde nekre “şerr” kelimesini “hayır olmayan” şeklinde bir cinsin tahsisine hamletmek Sekkâkî’ye göre doğru bir anlamı ifade etmemektedir. Dolayısıyla “Şerr köpeği hırlattı.” cümlesi ona göre cinsin tahsisine elverişli olmamaktadır. Hırlamanın (herîr) köpeğin şiddetli soğukta ya da sabrının olmadığı bir anda normal sesinden (nübâh) farklı bir ses olması da ayrıca bu tahsisi engelleyen bir karinedir. Sekkâkî’ye göre bu cümlede nekrenin *adet tahsisine* de hamledilmesi doğru değildir. Zira “Adam geldi.” cümlesinden bir kişi olduğu tensiyeye olmadığı anlaşılrsa da “Köpeği bir şerr hırlattı iki şer hırlatmadı.” şeklinde bir anlamın doğru olmayacağı açıktır. Ancak nahivcilerin ve belagatçıların bu cümlede tahsis olduğunu belirtmeleri ve bu cümleyi “ما أهرَّ ذا نابٍ إلا شرَّ” (Yırtıcı hayvanı ancak şerr hırlatmıştır) şeklinde tevil edip şerr kelimesini nekre yaparak şerrin korkunçluğunu ifade etmeleri Sekkâkî açısından önemlidir.⁷¹

Sekkâkî’nin nekre müsnedün ileyhle ilgili aktardığı bu görüşler Kazvînî tarafından “*takdimin takdir edilme şartı*” olarak ifade edilmekte ve eleştirilmektedir. Eleştirinin odak noktası örtülü olarak ifade edilse de nekrenin tahsis ifade edebilmesinin takdir şartına bağlanmasıdır. Sekkâkî’nin “Şerr hırlattı.” örneğindeki nekre “شَرَّ” kelimesini tehvîle hamletmesi onun açısından takdir şartı olmasa da nekrenin tahsis ifade edebileceğinin göstergesidir. Sekkâkî’nin “شَرُّ أَهْرَ ذَا نَابٍ” cümlesindeki “شَرَّ” nekre müsnedün ileyhin cinsin tahsisine hamledilmeyeceği görüşüne Kazvînî ve Taftâzânî katılmamaktadır. Cürçânî’nin aynı örneği “Şerr cinsi hırlattı hayır cinsi değil”⁷² şeklinde te’vil etmesini delil alan Kazvînî ve Taftâzânî, Sekkâkî’nin ilgili görüşlerini akla ve nakle aykırı bularak nekre kelimelerinin cinsin tahsisine hamledilebileceğini söylemektedir. Zira haberî fiile takdim eden müsnedün ileyhin nekre

⁶⁹ Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 224.

⁷⁰ Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 224; Yüksel Çelik, *el-Mişbâh*, 242.

⁷¹ Cevherî, *es-Sihâh*, 2/854; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 5/260; Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 224; Yüksel Çelik, *el-Mişbâh*, 478.

⁷² Cürçânî, *Delâilü’l-i’câz*, 143.

olması belagat imamlarına göre cinsin ya da ferdin tahsisini veya te'kidini doğal olarak gerektirmektedir.⁷³

Nahiv ve belagat âlimlerinin nekre müsnedün ileyhin tahsis ifade ettiğini benimsemelerini Sekkâkî açısından düşündüğümüzde nekre-tahsis ilişkisine bir nevi delil olmaktadır. Özellikle “Şerr hırlattı.” örneğini zikretmesindeki sebebin kanaati-mizce nekrenin tahsis ifade etmesinin aslında nahiv ve belagat âlimlerinin görüşlerine ters olmadığını ispatlamak olabilir. Bu örnekte Sekkâkî, cins tahsise imkân vermemesi açısından eleştirilse de nekre-tahsis ilişkisinde nahiv ve belagat ulema-sının kabul edeceği genel örnekleri zikretmeye devam etmektedir. Nekreye verdiği diğer örnek “مثل - غير” (misil-ğayr) kelimeleri bu açıdan önemlidir. Ancak kendisinden sonraki belagat imamlarının itirazı nekrenin tahsis ifade etmesiyle ilgili olmayıp tahsisi takdir şartına bağlamasıdır.

3.5. Umumilik İfade Eden Lafızlarla Birlikte Müsnedün İleyhin Takdimi

İbnu'n-Nâzım'a nispet edilen bu görüşe göre müsnedün ileyh, anlam açısından bütün fertlerini kapsaması ve umumilik ifade etmesi maksadıyla fiilî habere takdim edilir. Umumilik ifade eden “كلّ، جميع، عامّة، كافّة، قاطبة” (*hepsi, tamamı, geneli*) gibi sözcüklerin ya da istiğrak ifade eden lam-ı ta'rifin bir cümlede bulunması cümleye külli bir anlam katmaktadır.⁷⁴ Bu sözcükler olumsuzluk ifade eden bir cümlede müsnedün ileyh olması halinde cümle umûmu's-selb, müsned olması durumunda ise selbi'l-umûm ifade etmektedir. Umûmu's-selb tüm fertleri kapsayan külli olumsuzluğu, selbi'l-umûm ise cüz'î olumsuzluğu ifade etmektedir. Müsnedün ileyh ما، لا، لم ile olumsuzluk edatlarından sonra zikredildiği zaman da cümle umûmu's-selb ifade edebilmektedir.⁷⁵ “كلّ قويٌّ لا يُهزم” (*Her güçlü yenilmez*) cümlesinde “كلّ” sözcüğünün takdimi her fertten yenilginin olumsuzluğunu ve hüküm açısından tüm fertleri kapsayan *umumu's-selbi/küll-ü ferdi* ifade etmektedir. Cümlede nefy edatı “قويٌّ لم يُهزم” (*Güçlü yenilmedi*) örneğinde olduğu gibi müsned tarafında bulunduğu anda ise cümle, anlam açısından nefyi-ş-şumûl/ selbi'l-umûm olarak ifade edilen cüz'i bir olumsuzluğu kapsamaktadır. Nefy edatının cümle başında geldiği ve siyakında nekre bir failin olduğu “لم يُهزم قويٌّ” (*Hiçbir güçlü yenilmedi*) vb. cümlelerde olumsuzluk tüm fertleri kapsadığından umûmu's-selb ifade etmektedir. Böyle bir cümleye “كلّ” gibi

⁷³ Kazvîni, *Telhisu'l-Miftâh*, 67; Taftâzânî, *el-Muṭavvel*, 269; Taftâzânî, *Muḥtasaru'l-me'âni*, 95.

⁷⁴ Hasan Ḥabenneke el-Meydânî, *Ḍavâbiṭu'l-ma'rife ve uşûlu'l-istidlâl ve'l-münâzara* (Dimeşk: Dâru'l- Kalem, 1975), 70.

⁷⁵ İbnu'n-Nâzım, *el-Mişbah*, 27; el-Kazvîni, *Telhisu'l-Miftâh*, 67; Enes Erdim, *Arap Sözdizim*, 56-57.

umumilik ifade eden bir sözcüğün bitişmesi halinde “لم يُهزم كلُّ قويٍّ” (*Her güçlü yenilmedi*) bazı güçlülerin yenilmediği belirtildiğinden umûmu’s-selb/olumsuzluğun genelliliği ifade edilmektedir.⁷⁶

İbnu’n-Nâzım, ilgili görüşüne “Te’sîs, te’kitten evlâdır.”, “İfade, i’adeden evlâdır.” kurallarından hareketle ulaşmaktadır. İbnu’n-Nâzım’a göre umumilik ifade eden sözcükler cümleye tekitten ziyade yeni bir anlam katması gerekmektedir. Bu yenilik, “كلُّ” gibi lafızların cümleye dâhil olmasından önceki olumsuzluğun kapsamının bu lafızla beraber cüz’iyyet ya da külliyyet olarak değişmesidir. “كلُّ” lafzı olumsuzluğun kapsamını cüz’iyyetten külliyyete ya da külliyyetten cüz’iyyete çevirerek ona göre te’sîs ve ifade şartlarını sağlamış olmaktadır.⁷⁷ Umumilik ifade eden sözcüklerin aynı zamanda fertlerin sayısına delaletle elverişli bir lafız olması onun te’sîs görüşüne delil olmaktadır. İbnu’n-Nâzım bu tür cümlelerde nahiv ulemasının aksine isnad açısından bu sözcüklerin mudafun ileyhini esas alan mantık âlimlerinin görüşlerine meyletmıştır.⁷⁸ “إنسان لم يقم” (*İnsan kalkmadı*) cümlesinde olumsuzluk edatı müsned / kaziye-i hamliyyenin mahmûl tarafında bulunduğundan dolayı böyle cümleler önerme olarak (nefy edatının müsned tarafında olması ve fertlerinin sayısının belirtilmemesinden dolayı) *mucibe-i mühmele*, anlam açısından ise olumsuzluk bazı fertleri kapsadığından *salibe-i cüz’iyye* olmaktadır. Müsnedün ileyhe “كلُّ” sözcüğü “كلُّ إنسان لم يقم” (*Hiçbir insan kalkmadı*) bitiştiği zaman olumsuzluk *salibe-i cüz’iyye*den *salibe-i külliyye*ye dönüştürmektedir. Dolayısıyla böyle bir takdim *selbi’l-umûmu/cüz’iyi umumu’s-selb/küllî* olumsuzluğa dönüştürerek yeni bir anlamın oluşmasını (te’sisini) sağlamıştır.⁷⁹

Belâgat imamları yeni bir cümlelerin te’sisinin, mevcut cümlelerin anlamını pekiştirmekten daha evla konusunda İbnu’n-Nâzım’a katılmaktadır. Ancak Kazvînî ve Taftâzânî, bu sözcüklerin cümleye kattığı olumsuzluğa dair İbnu’n-Nâzım’ın öne sürdüğü delilleri iki açıdan eleştirmektedir. Birincisi, her iki örnekte cümleye “كلُّ” lafzının bitişmesiyle müsned ve müsnedün ileyh de değişmektedir. Umumilik ifade eden sözcüklerin cümlede te’kit ifade etmemesi amacıyla olumsuzluğun kapsamını selbi’l-umûm veya umûmu’s-selbe dönüştürmenin herhangi bir gerekçesi yoktur. Zira isnad değiştiğinden te’kid ortadan kalkmaktadır. İkincisi bu örnekleri te’kide hamletmenin gerekçesinin olmamasıdır. İbnu’n-Nâzım, bu sözcükleri zorunlu olarak te’kit kabul edip te’kitten kaçınma yolları ararken Kazvînî ve Taftâzânî

⁷⁶ İbnu’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 27; Kazvînî, *el-İdâh*, 63; Enes Erdim, *Arap Sözdizim*, 56-57.

⁷⁷ İbnu’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 27, Kazvînî, *el-İdâh*, 63; Taftâzânî, *Muhtasarü’l-me’âni*, 98-99.

⁷⁸ Desûkî, *Hâşiyetü’l-Desûkî*, 1/673.

⁷⁹ İbnu’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 27-28.

ise isnadın değişmesini te'sis şartı için yeterli saymaktadır. İbnu'n-Nâzım'ın bu düşüncesi kendisinden sonraki belagat imamları tarafından benimsenmemiştir.⁸⁰ Kazvîni, "لم يقم كل إنسان" (*Her insan kalkmadı*) örneğinde cümleye "كل" lafzı bitişmesinden önceki mevcut umûmu's-selb/küllî olumsuzluğun bu sözcükten sonra selbü'l-umûma/cüz'iyeye dönmesinin nasıl bir te'kit ifade edeceğini belirterek farklı bir açıdan da İbnu'n-Nâzım'a itiraz etmektedir. Tümel bir olumsuzluğu yine kapsamı dâhilinde olan tikel olumsuzluğa çevirmenin bir nevi te'kit olduğunu dolayısıyla da cümle te'sis ifade etmemektedir.⁸¹

Kazvîni, İbn-i Nâzım'ın belirttiği görüşlere katıldığını ancak deliline katılmadığını belirtmek amacıyla bu sözcüklerin olumsuzluğa delaletine Cürcânî'nin de değindiğini belirterek onun "كل" ile ilgili görüşlerine yer vermiştir. Ancak Cürcânî ve İbnu'n-Nâzım'ın görüşleri arasında umumilik ve hususilik gibi bazı farklar vardır. İbnu'n-Nâzım konuya müsnedün ileyh açısından yaklaşırken Cürcânî'nin yaklaşımı daha geneldir. Cürcânî, "كل" lafzının nefy sıyakında gelmesi ya da menfi fiilin mamulu olması durumunda selbi'l-umûm ve şumulü nefy ifade edeceği görüşündedir. Böyle bir cümleden (mantûk) yargının ya da vasfın bazı fertlerden nefyedildiği anlaşılmaktadır. Cümlenin delaletinden ise (delilü'l-hitâb /mefhûmu muhalefet) hükmün bazı fertler hakkında ispat edildiğini göstermektedir. "لم يقم كل إنسان" (*Her insan kalkmadı*) cümlesi Cürcânî'ye göre hükmün bazı fertler için gerçekleştiğini ve ispatını ifade ederken İbnu'n-Nâzım'a göre ise hükmün çoğunluktan olumsuzluğunu ifade etmektedir.⁸²

Cürcânî'ye göre olumsuzluğun tüm fertleri kapsamı için bu sözcüklerin ibtida konumunda olmaları gerekmektedir. Ancak nefy edatından sonra gelen "كل" lafzı, menfi fiilin mamulu olmayıp mübteda ya da nefy edatının ismi olmaya elverişlidir. Mübteda kabul edildiği durumda Cürcânî'ye göre de umûmu's-selb ifade etmesi gerekmektedir. Ancak Cürcânî, nefy edatlarından sonra gelen bu sözcükleri mutlak olarak genel bir olumsuzluğa hamletmektedir. Bu durumda nefy edatından

⁸⁰ İbnu'n-Nâzım ile Kazvîni ve Taftâzânî'nin görüşlerinde bu cümlelerde müsnedün ileyh olarak kabul edilen unsurlarda ilgili farklılık vardır. İbnu'n-Nâzım anlam ve lafız açısından mantıkçıları takip ederken Kazvîni ve sonrası mantıkçıların anlamla ilgili görüşlerine katılmakla beraber lafzi kurallarda nahiv ulemasına tabi olmuşlardır. İbnu'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 27; Taftâzânî, *el-Muṭavvel*, 274-275; Taftâzânî, *Muḥtasaru'l-me'âni*, 97-98; Yûsuf el-Eyyûbî, *Hâşiyetü't-Telḥîs*, 67.

⁸¹ Kazvîni, *el-İdâh*, 63; Taftâzânî, *el-Muṭavvel*, 275; Taftâzânî, *Muḥtasaru'l-me'âni*, 100.

⁸² Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 281-283; Kazvîni, *el-İdâh*, 64; Kazvîni, *Telḥîsu'l-Miftâh*, 68; Taftâzânî, *Muḥtasaru'l-me'âni*, 13; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 1/688-689,693.

sonra gelen bu lafızlarda onun dilin asıl vaz'ını esas aldığı görülmektedir.⁸³ Nefy edatıyla ilgili kuralına Cürçânî, Mütenebbî'nin Seyfü'd-Devle'nin meclisinde kendisini kötöleyenler hakkında yazdığı şu şiirini örnek vermektedir:

مَا كُلَّ مَا يَتَمَنَّى السَّمْرَاءُ يُدْرِكُهُ تَجْرِي الرِّيَّاحُ بِمَا لَا تَشْتَهِي السَّمْنُ

(Düşmanım olan) kişi, her dilediği şeye ulaşamaz.

Çünkü rüzgâr bazen gemilerin) istemediği şekilde eser.

Bu beyitte “كل” sözcüğü nefy edatından sonra geldiğinden selb-i umûm ifade ederek hükmü bazı fertlerden olumsuzlayıp bazı fertler hakkında da ispatını gerektirmektedir. Şair, düşmanlarının arzuladığı helaka kavuşamadıklarını ifade bağlamında gemi ve rüzgâr örneğini vererek düşmanlarının her istediğine ulaşamayacağını belirtmektedir.⁸⁴

Umumilik ifade eden sözcükler menfi fiilin mamülü olduğu zaman cümle selbi'l-umûm, genelliliğin olumsuzlanmasını ifade etmektedir. “لَمْ آخِذْ كُلَّ الدِّرَاهِمِ” (Tüm dirhemleri almadım) ya da mefulun takdimiyle “كُلَّ الدِّرَاهِمِ لَمْ آخِذْ” (Almadım tüm dirhemleri) denildiğinde delilü'l-hitâb ve dilin kullanımından hareketle cüz'i bir olumsuzluğun kastedildiği dolayısıyla paranın bir kısmının aldığı diğer kısmının alınmadığı ifade edilmektedir. “مَا حَضَرَ كُلَّ الْقَوْمِ” (Kavmin tamamı gelmedi) örneğinde de menfi fiilin faili olan umumi sözcük hükmün kısmi olarak nefyini ve aynı zamanda mefhum-u muhalefet ile ispatını da gerektirmektedir. Ancak kısmi olumsuzluğa delalet genel bir kural olup küllî bir kaide değildir. “وَاللَّهُ لَا يَحِبُّ كُلَّ مَخْتَالٍ فَخُورٍ” (Allah, kendini beğenen böbürlenmiş hiç kimseyi sevmez.)⁸⁵ vb. ayetlerde⁸⁶ fertlerin tamamını kapsayan küllî bir olumsuzluğu ifade etmektedir. Bu ayetlerde umûmu's-selb, dilin asıl vaz'ına ters olmayıp olumsuzluğun tüm fertleri kapsamaya karineler ya da harici delillerden kaynaklanmaktadır. Böbürlenmenin yasaklanması olumsuzluğun tüm fertlere şamil olmasını gerektirmektedir. Ancak tariz kabilinden kabul edilmesi halinde selbi'l-umûma hamledilmesini de mümkün olduğu belirtilmektedir.⁸⁷

Umumilik ifade eden sözcüklerin ibtida konumunda bulunmasından kaynaklı umûmu's-selb ifade etmesine “أَقْصُرْتُ الصَّلَاةَ أَمْ نَسِيتُ” rivayetini delil göstermektedir.⁸⁸

⁸³ Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, 284; Taftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 102; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 1/693.

⁸⁴ Mütenebbî, *Divânü'l-Mütenebbî*, 472; Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, 284; Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 68; Taftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 102; Mehmet Zihni, *el-Ķavlü'l-ceyyid*, 112; Enes Erdim, *Arap Sözdizim*, 58.

⁸⁵ Altuntaş-Şahin Kur'an-ı Kerim Meali, Hadîd, 57/23.

⁸⁶ Benzer ayetler için bkz.; Altuntaş-Şahin Kur'an-ı Kerim Meali, Bakara, 2/276; Altuntaş-Şahin Kur'an-ı Kerim Meali, Kalem, 68/10.

⁸⁷ Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, 283; Taftâzânî, *el-Muṭavvel*, 279; Taftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 104. Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 1/693; Enes Erdim, *Arap Sözdizim*, 60.

⁸⁸ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Cami'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.y.),

Zü'l-yedeyn adlı sahâbinin (*Namaz mı kısaldı yoksa siz mi unuttunuz Yâ Resulallâh*) demesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) “كُلَّ ذَلِكَ لَمْ يَكُنْ” (*Bunların hiçbirisi olmadı*) şeklinde cevap vermiştir. “كُلَّ” lafzının cümlede başında gelmesi ise umûm ifade ettiğine delil olmaktadır. Bu bağlamda Ebu'n-Necm el-İclî'nin (öl. 125/473) şu beyti de bu kurala delil olarak zikredilmektedir:⁸⁹

قَدْ أَصْبَحَتْ أُمُّ الْيَخْيَارِ تَدَّعِي عَلَيَّ ذَنْبًا كُلَّهُ لَمْ أَصْنَعْ

Ümmü'l-hiyâr, hakkımda iddia da bulunur oldu.

Hiçbir şekilde işlemediğim bir suç ilgili olarak.

Beyitte “كُلَّ” lafzı mübteda olarak merfu olmuştur. Menfi fiilin mamülü olmayıp ibtida konumunda bulunmasından dolayı külli bir olumsuzluğu ifade etmektedir. Umûmu's-selb ifade eden bu takdim üslubundan hareketle şairin kendisine nispet edilen suçların tamamını işlemediği anlaşılmaktadır. Nasb okunması halinde selbi'l-umûm olarak şairin bazı suçları işlediği ihtimali oluşmakta ki bu durum şairin maksadına aykırı olmaktadır.⁹⁰

Sonuç

Bir sözdiziminin asli tertibinde belaği amaçlar gözetilerek yapılan takdim ya da te'hir gibi değişikliklerin cümlede anlamına tesirinin daha kuvvetli olduğu konusunda belagat imamları ittifak etmiştir. Cümlede asli unsurlarından olan müsnedün ileyhin takdim etmesi asıl olmakla birlikte müsnedin haberî fiil olması halinde takdimin ifade edeceği nükteler konusunda belagat imamları arasında birtakım farklılıklar vardır. Bu farklılıklar cümlede nefy edatının konumu, müsnedün ileyhin marife, nekre olması ya da umumilik belirten sözcüklerin konumuna göre şekillenmektedir. Müsnedün ileyhin takdimiyle ilgili Cürcânî'nin görüşlerinin ana temasını onun nefy edatından sonra gelmesine bağlı olarak tahsisin vacip olduğu yerler oluştururken Sekkâkî'nin görüşlerinin ana temasını ise müsnedün ileyhin tahsis veya tekavvî hüküm ifade etmesinin vacip olduğu yerler ile her iki duruma ihtimalin bulunduğu yerler oluşturmaktadır. İbnu'n-Nâzım ise müsnedün ileyhin takdiminde umumilik ifade eden sözcüklerin konumuna odaklanmaktadır. İbnu'n-Nâzım'ın delilinin usul ve mantık ilimlerine dayanması ve bu görüşlerinde belaği gerekçelerden hareket etmemesi açısından eleştirilmiştir.

Nefy edatıyla beraber müsnedün ileyhin haberî fiile takdiminin tahsis ifade edeceğinde belagat âlimleri ittifak etmiştir. Nefy edatının müsnedün ileyhe bitiş-

⁸⁹ “Mesâcid”, 99.

⁸⁹ *Delâilü'l-i'câz*, 282; İbnu'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 28; Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, 68; Taftâzânî, *Muhtasarü'l-me'âni*, 104.

⁹⁰ *Delâilü'l-i'câz*, 284; İbnu'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 28; Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, 68; Taftâzânî, *Muhtasarü'l-me'âni*, 105; Mehmet Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, 113.

mesi aynı zamanda eylemin başkası hakkında ispatını gerektirmektedir. İspatın kapsamını cümledeki olumsuzluğun kapsamı belirlediğinden küllî olumsuzluğun bulunduğu cümle aynı zamanda külli bir ispatı, olumsuzluğun cüz’i olduğu cümle ise cüz’i ispatı gerektirmektedir. Cürcânî küllî olumsuzluğu ve buna bağlı olarak ispatı istiğrâk-ı hakiki olarak değerlendirirken Taftâzânî ise bu istiğrâkın örfi olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır.

Müsnedün ileyh nefy edatıyla birlikte kullanılmayıp marife olduğu zaman cümlelerin bağlamı dikkate alınarak kasr-ı ifrad ya da kasr-ı kalbi gerektirdiği durumda takdim, tahsis ifade edecektir. Böyle bir cümle aynı zamanda “ وحدى - لا ” sözcükleriyle tekide de elverişli olmaktadır. Diğer durumlarda ise müsnedün ileyhin takdiminden amaç haberi muhatabın zihnine yerleştirmek olduğundan dolayı bu takdim tekavvî hüküm ifade etmektedir. Sekkâkî’ye göre marife bir müsnedün ileyh her durumda tekavvî hüküm ifade etmektedir. Müsnedün ileyhin nekre olması durumunda ise belagat imamlarına göre takdim; cinsin ya da adedin tahsisini, tekavvî hükmü ya da tekitten birini ifade etmeye elverişli olmaktadır. Sekkâkî’ye göre nekrenin faili manevi olarak takdiri mümkün olup ve bu düşünceyle takdim ettirilen nekre müsnedün ileyh her durumda tahsis ifade etmektedir. Sekkâkî, müsnedün ileyhin takdimiyle ilgili olarak fail-i manevinin takdiri, takdirin bi’l-fiil gerçekleşerek tahsis ifade etmesi ve bu tür bir tahsise de engelin bulunmaması üzere üç yerde Cürcânî’den farklı düşünmektedir. Kazvî’ne ve Taftâzânî nekre müsnedün ileyh konusunda Sekkâkî’yi eleştirerek nekrenin tahsis ifade etmesinin takdir gerekçesine dayandırılmasına katılmamaktadırlar.

Müsnedün ileyhe “كَلِّ، جميع” gibi umum ifade eden sözcüklerin bitişmesi ve haberin de menfi olması durumunda cümledeki olumsuzluk her ferdi kapsayarak umûmu’s-selb, bu sözcüklerin müsned tarafında bulunması halinde ise selbi’l-umûm ifade etmektedir. İbnu’n-Nâzım’ın bu sözcüklerin takdiminin ifade edeceği anlam hususunda bahsettiği kurallara ulaşması usul- mantık ilimlerinin etkisiyle ve “Te’sis, tekitten evlâdır.” kuralından hareketle olmuştur. Ancak onun bu delili kendisinden sonraki imamlar tarafından eleştirilerek olumsuzluğun kapsamında dilin vaz’ına uygun olan Cürcânî’nin görüşü esas alınmıştır. Bu sözcüklerin nefy edatından sonra gelmesinin genel bir olumsuzluğa, ibtida konumunda olmasının ise külli bir olumsuzluğa delaletinin dilin vaz’ı ve isti’ mali sebebiyle olduğu belirtilmiştir. Takdim-tahsis ilişkisinde Abdulkâhir el-Cürcânî’nin görüşlerinin vaz’a, mefhûma ve selikaya uygun olmasından dolayı tartışmalarda esas alındığı da görülmektedir.

Kaynakça

‘Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. ‘Abdillâh. *Dîvânü’l-me’ânî*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘ilmiyye, 1994.

‘Atîf, ‘Abdul’azîz. *İlmü’l-me’ânî*. Beyrut: Dâru’n-Nehđati’l-‘Arabiyye, 2009.

- Bolelli, Nusrettin. *Belagat: Beyan Me'âni Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *eş- Şiḥaḥ tâcu'l-lüğa ve şîḥahu'l-'Arabiyye*. Beyrût: Dâru'l-İlim, 1979.
- Cürcânî, Ebû Bekr 'Abdulkâhir b. 'Abdurrahmân. *Delâilü'l-i'câz*. Kahire: Matbaatu'l-Medenî, 1375.
- Çelik, Yüksel. *es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî'nin el-Misbâh fi Şerh el-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli (Edisyon Kritik)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Desûkî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Arafe. *Hâşiyetü'd-Desûkî'alâ Muḥtasari'l-Şa'd*. thk. 'Abdulhamîd Hendâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2007.
- Erdim, Enes. *Arap Sözdizimi Belâğatinde Cümleye Ait Unsurlar ve Halleri*. Ankara, İlahiyât Yayınları, 2021.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003.
- Güman, Osman. *Delâilü'l-i'câz Sözdizimi ve Anlambilim*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- Habenneke, Abdurrahman Hasan. *el-Belâğatu'l-'Arabiyye: ususuhâ ve ulûmuhâ ve fûnûnuhâ*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Habenneke, Abdurrahman Hasan. *Ḍavâbiṭu'l-ma'rifet ve usûlü'l-istidlâl ve'l-münâzara*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1975.
- Halîl b. Ahmed. *el-Cümel fi'n-naḥv*. thk. Fahreddin Qabâve. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- İbn 'Arabşâh, Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed. *el-Aṭval şerḥu Telḥîsi Miftaḥi'l-'ulûm*. thk. 'Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2001.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Faḍl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru-Şâdir, 1990.
- İbnu'n-Nâzım, Ebû Abdillâh Bedreddîn b. Muhammed. *el-Mişbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. thk. Hüsnî Abdülcelîl Yûsuf. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1989.
- Qazvînî, Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Abdurrahmân el-Ḥaṭîb. *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâğa*. thk. İbrahim Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003.
- Qazvînî, Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Abdurrahmân el-Ḥaṭîb. *Telḥîsu'l-miftâh*. thk. Dr. Yasin el-Eyyûbî (haşiyesiyle beraber). Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2002.
- Keskinoğlu, Hatice-Araz, Mehmet Ali Kılav. "Nahivciler Nezdinde Takdim-Te'hir Olgusu". *Journal of Analytic Divinity* 4/1 (Haziran 2020), 153-166.
- Kur'an-ı Kerîm Meali*. çev. Halîl Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Qurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed *el-Enşârî (öl.671/1273), el-Câmi' li Aḥkâmi'l-Kur'ân*, Kahire, Matba'atu Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1935.

- Matlûb, Ahmed. *Esâlîbu belâgiyyetün: el-Feşâha, el-belâğa, el-me'ânî*. Kuveyt: Vekâlâtü'l-Matbû'ât, 1980.
- Merâğî, Ahmed Mustafa. *'Ulûmu'l- belâğa: el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1993.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beytur: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Mütenebbî, Ebu'Û-Ûayyib Ahmed b. el-Huseyn. *Divânü'l-Mütenebbî*. Beyrut: Dâru Beyrut, 1983.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemü'l-luğati'l-"Arabiyyeti'l-mu'âşıra*. Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 2008.
- Râzî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ. *es-Şâhibî fî fikhî'l-lüğati'l-'Arabiyye ve mesâilihâ ve süneni'l-'Arab fî kelâmihâ*. thk. Ömer Faruk et-Tabbâ'. Beyrut: Mektebetü'l-Ma'arif, 1992.
- Şâvî, Ahmed b. Muhammed. *Hâşiyetü's-Şâvî 'alâ Tefsîri'l-Celâleyn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2006.
- Sekkâkî, Sirâcüddîn Ebû Ya'kûb Yusuf b. Ebî Bekr. *Miftâhu'l-'ulûm*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1987.
- Sîbeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. 'Osman. *el-Kitâb*. thk. 'Abdusselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988.
- Sîrâfî, Ebû Sa'îd el-Hasen b. 'Abdillâh. *Şerhu Kitâb-ı Sibeveyh*. thk. Ahmed Hasan Mehdelî - Ali Seyyid Ali. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2008.
- Ûaberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Ûur'an 'an te'vîl-i âyi'l-Ûur'an*. thk. Dr. 'Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hecer, 2001.
- Taftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *el-Muṭavvel şerhu Telhîşi Miftâhi'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2007.
- Taftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *Muṭaşaru'l- me'ânî*. Mardin: İslami Kitaplar Neşriyat, ts.
- 'Ulvân, Abdullah. *İ'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2006.
- Zemaşşerî, Ebu'l- Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer. *Esâsu'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûl. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998.
- Zemaşşerî, Ebu'l- Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer. *Tefsîru'l-keşşâf*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2009.
- Zihni Efendi, Mehmet. *el-Ûavlü'l-Ceyyid*. İstanbul: Âsitâne, ts.